

EGYENES SZENTÉLYZÁRÓDÁSÚ TEMPLOMOK SZABOLCS-SZATMÁR MEGYÉBEN

Minél régebbi időbe megyünk vissza a magyarság építészetének történetében, annál nagyobb a bizonytalanság. Azt tudjuk, hogy őseink az Árpádok alatt igen sokáig jobban szerették a sátrat, mint a házakat, ami nem is meglepő, mert az itt talált lakosság jobbadán primitív földházakban lakott. De a kőházakat sem kedvelték őseink. A várépítés is tulajdonképpen a tatárjárás után indult meg. Első királyaink alatt nagyobb-szabású építkezés csak a püspöki és nagyobb apátsági székhelyeken indult meg. Megyénk területén azonban ilyen nem volt. Ismeretes, hogy a kereszténységnek államvallássá tétele után királyi rendelet ment, mely szerint minden tizedik falu köteles volt építeni egy templomot. Azonban hogy ennek a rendeletnek mi volt a gyakorlati értéke, az a tény mutatja legjobban, hogy ezt a parancsot Könyves Kálmánig többször kellett megújítani. A XII. század elejéig tehát a szentistváni rendeletet még mindig nem hajtották végre.

Ezen viszont nem is kell meglepődni. Az akkori viszonyokhoz mérten egy nomád népnél ilyen rendelet túlzott építkezési programot jelentett. Az első falusi egyházaink nem is lehettek rendkívül gazdag és fejlett alkotások. A megye területe kőben szegény lévén, az építőknek fa és agyag állott csak rendelkezésükre, ezért első templomaink követték a lakosság meglevő építési gyakorlatát: gerendából rótt, favázás vagy sövényfalú egyházak lehettek tehát az első falusi templomok.

Természetes ezekből nem is maradhatott fenn egy sem. Viszont az ország más részén fennmaradt helységnevek és a megyében ma is fennálló népi gyakorlat ezt az ősi építkezési formát visszavetíti. Jellemző példa, hogy Gulácson még az 1920-as években is építettek vertfalú, támpillérrel ellátott gótizáló templomot.

Hogy ezek az első egyházak követték a lakóház mintáját, vagyis hogy a lehető legegyszerűbb, téglalap alaprajzú helységek voltak, arra is vannak adatok. Ezek közül legjobban figyelmet érdemel a miskolci avasi templom legrégebbi alaprajza, mely téglából készült ugyan, de szentély nélküli, téglalap alaprajzú épület volt. Rómer Flóris említi a Bereg megyei uklinai fatemplomot, mely szintén ezt az alaprajzot őrizte meg¹. A peresztegi templom Győr-Sopron megyében szintén ehhez a típushoz tartozott². A megyében 1923-ban elbontott tiszarádi templom tartozott ezek közé az egyszerű alaprajzú egyházak közé³.

¹ Rómer Flóris: Még egy pár szó honi fatemplomainkról. Arch. Ért. V. 1871. 2—3.

² Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső. Bp. 1953. 498.

³ Kiss Lajos: Szabolcs megyei Jósa Múzeum. Alispáni jelentés Szabolcs vármegye közönségéhez, 1926. évről. Nyíregyháza, 1927. 174.

A XI—XII. században előfordulnak még körkapolnák is, a megye területén azonban ilyeneknek tudomásunk szerint nincsenek nyomai. A legközelebbiek Kaplonyban (volt Szatmár megye) és a Zemplén megyei Karcsán voltak, de mindkettőhöz még a középkorban hozzáépítettek.

A félköríves záródású szentélynek is kevés nyoma van a megyében, összesen hármat találunk belőlük. A székelyi ref. templom szentélye ma is lábazat nélküli és félköríves. A nyirmihálydi ref. templom patkószerűen nyújtott, s a csengersimai ref. templom téglalappal kombinált félköríves szentélyei a XIII. századnál nem valószínű, hogy korábban épültek volna, mert ezek a román stílus kései hajtásai⁴.

Ez az időpont azonban ugyanakkor már az egyenes záródású szentélytípus építésének is a kora.

Ez utóbbi szentélyzáródás elterjedése a ciszterciák nevéhez fűződik, akik 1142-ben telepedtek le Magyarországon, azonban a megye területén működésüket nem tudjuk kimutatni. A Hajdú megyei zámi és ohati apátságok a XIII. századnak közelebről meghatározhatatlan korszakában birtokukban voltak. Magának az egyenes szentélyzáródású típus virágzásának az ideje is ingatag. Stílustörténetileg alkalmazásának a kezdete a románkorbá esik. Kezdete a XII. század vége. Pontos évszámmal megközelített legrégebbi ilyen templom az 1220-ban említett halápi rom Hajdú megyében⁵. A későbbiek folyamán azonban, véleményünk szerint, ehhez időrendben mellé helyezhetünk néhány megyei hasonló típusú templomot, sőt a lónyait előbbre is kell helyeznünk. Hogy ennek a típusnak a virágzása meddig tartott, egyelőre nehéz lenne eldönteni. A sokszögű szentélyzáródású típus közelebbi vizsgálata erre minden bizonnyal fényt fog deríteni.

Mielőtt az egyes templomok részletes tárgyalásába bocsátkoznánk, meg kívánjuk jegyezni először, hogy mindegyik templom keletelt, kétértű s a szentély egyenes záródású és a hajónál keskenyebb. Ezeket a részletes tárgyalásnál nem fogjuk említeni. Másodszor az egyes műemlékeket úgy csoportosítottuk, hogy a régi megye területét, mint bizonyos szellemi közösséget, tiszteletben tartottuk. Elsőnek vettük a szabolcsi templomokat, azután a beregieket és utoljára hagytuk a Szatmár megyei Gyügyét.

AZ AJAKI REF. TEMPLOM

Ajak község mintegy 5 km távolságra van az egyik középkori megyei központtól, Kisvárdától, mely I. László alatt országos jelentőségű események színhelye, és mely később a magyar történelemben is szereplő Várday-család fészke volt.

Ajak község sík területen fekszik. A ref. templom körüli része a régebbi. Az árvíz szabályozása előtt a községet mocsaras rész vette körül. A templom környékén azonban homokos a talaj. Maga a templom szabad téren épült, előtte is, mögötte is utca van.

A templom homlokzata a lehető legegyszerűbb. Lábazat az egész

⁴ *Henszlmann Imre*: A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. Arch. Közl. IV. III. füzet, Pest, 1864. 134.

⁵ *Zoltai Lajos*: Települések, egyházas és egyházatlan falvak Debrecen város mai határa és külső birtokai területén a XI—XV. sz.-ban. Debrecen, 1925. 39.

épületen nincs. Oldalról két átlósan elhelyezett, kétosztatú, cseppentő nélküli támpillér erősíti. A bejáratot későbbi időből származó előcsarnok védi. Efölött körülbelül a tető szélének magasságában egy egyszerű, tölcseres körablak van, melynek belső átmérője 50 cm, a külső 90 cm. Ma már nem látható, csak a padlásterről, mert be van falazva, hogy a körablak fölött még egy keskeny részablak is van, mely álcúcsívvel, két téglá összetámasztásával van kiképezve. Ennek szélessége 40 cm, magassága 120 cm. Az orom felett egy későbbi időből származó fatorony is van. A déli oldalon, a hajón három rézsús, félköríves ablak van. Az ablakok elhelyezése olyan, hogy a második és a harmadik között körülbelül szabályosan egy ablakköznyi kihagyás vehető észre. A fal állapota itt arra enged következtetni, hogy régebben itt volt a bejárat. A rézsú legkeskenyebb része az ablakokon olyan kiképzést kapott, hogy a téglányi beugrás elválik a rézsútól. A másik, mondhatjuk, majdnem egyéni jellegzetessége ezeknek az ablakoknak, hogy felfelé keskenyednek, és illúzionisztikus hatással nagyobbítani látszanak a fal magasságát. A déli falon a szentélybeugrás előtt merőleges elhelyezésben támpillért találunk, mely ugyanolyan kétosztatú, cseppentő nélküli, mint a homlokzatiak. A szentély déli falán ablak nincsen. Van azonban valamivel a sarok előtt egy támpillér, melynek az elhelyezése szokatlan: a szentély sarkán áll és mégis merőleges a tengelyre. A keleti oldalon az előbbi ablakoknál keskenyebb és hosszabb rézsús ablakokat találunk, melyek ugyancsak félkörívben végződnek. A keleti oromfal ma már nincs meg, de hogy volt, azt a támpillérek jelenléte igazolja.

Észak felé ablakok még ma sincsenek a falakon. A szentélynél valaha sekrestye csatlakozott az épülethez, ennek jele a szentély északi falán a magasban levő vízszintes elkeskenyedés, ami egyúttal arra is mutat, hogy a sekrestye deszkamennyezetes volt. Az északi falon a támpillérek elhelyezése azonos a déli oldalon levőkkel. Az északkeleti vakolat nélküli támpilléren a téglaméret átlag $5,5 \times 13 \times 27$ cm, a téglák egyenetlen nagyságúak.

A templomba belépve egy újabbkori fakarzat alatt találjuk magunkat, mely két gerendán nyugszik, melyek azonban továbbhaladnak a padlástér felé, és ott folytatódva a már előbb említett kis fatornyocskát tartják. A templom belseje viszonylag egyszerű. Talaja a mai napig sincs lekövezve vagy padlózva, hanem csak ledöngölt agyag. Ezt az ősi állapotot egyetlen más falusi templom sem tükrözi a megyében. A hajó ablakainak belső méretei a rézsú szélén 70×185 , a közepénél pedig 35×140 cm. Az ablakok rézsúi felfelé itt is keskenyednek. A hajó méretei: hossza 8 m, szélessége 6,60 m. Bejáratánál a fal vastagsága 80 cm. A szentély a hajófaltól 76 cm távolságban nyílik mindkét oldalon. A hajót és a szentélyt nem választja el diadalív. A szentély oldalainak mérete: észak felé az óramutató járását követve 4 m, kelet felé 5 m, délre 4,14 m, nyugat felé 5,08 m. A szentély ablakainak mérete: a rézsú szélén 56 és 52×215 cm, míg a belső nyílás mérete 15, ill. 180 cm.

Az 1779-es Canonica Visitatio alkalmával freskók kerültek elő, melyeket XV. századbéli jellegűeknek találtak⁶.

⁶ Schmotzer Pál: Adatok Szabolcs vármegye katolicizmusához. Szabolcs vármegye. Dienes István szerk. Bp. 1939. 127.

A templom építési idejével Kovács István foglalkozott „Ajak község monográfiájából” c. tanulmányában⁷. A templom keletkezését az 1300-as évek második harmadába teszi. Érvelésének lényege, hogy abban az adománylevélben, melyben Róbert Károly 1324-ben Magyar Pálnak adja a községet, nem történik említés a templomról. Ugyanakkor a nyirkarászi Gara földtér adományozásával kapcsolatos oklevélben részletesen szerepelnek még a szomszéd községeknek megnevezett védőszentes egyházai is. Az egri káptalannak egy 1359-es és egy kiközösítést tárgyaló oklevele már említi Balázs ajaki papot. Ez a tény Kovács István szerint arra mutat, hogy a templom építését az 1324—59-ig terjedő 35 évre kell helyezni. Ezt az érvelést alátámasztja az a tény is, hogy Magyar Pál, a községnek az idő szerinti birtokosa, gimesi kapitány lévén, a szükséges anyagiakkal is rendelkezett, hogy egy ilyen építkezés költségeit viselni tudja.

Kovács István érvelésének a kiindulási pontja téves. A község kegyuráról a legkorábbi említés 1272-ben történik⁸. Tehát a templom valamilyen formában már akkor fennállott. De a Pápai Tizedjegyzék is említi Ajakon a Szent Miklós tiszteletére emelt templomot.

Kovács István említett cikkében felhoz egy adatot, mely szerint ő előbb Zsigmond-korinak tartotta a templomot, mivel „törmelékei közt több Zsigmond-féle pénzdarab találtatott korábbi években, melyekből kezemhez is jutott egy-két darab”. Szerintünk ez a tény arra mutat, hogy a templom épületében Zsigmond korában tényleg történt valami módosítás, de hogy ez miből állott, azt ma adatok és részletek hiányában nehéz kikövetkeztetni.

Egy tény valószínűnek látszik, éspedig az, hogy legalábbis eredeti formában a szentély nem volt beboltozva. Ez abból következtethető, hogy a sekrestyét is deszkamennyezet fedte, amit az északi szentélyfal világosan elárul. Egy másik különös jellegzetessége a karzatnak a toronnyal való megoldása. Annak ellenére, hogy ez a fából készült szerkezet nem lehet régi, ha összehasonlítjuk a csarodai torony megoldásával, azt látjuk, hogy a szerkezeti megoldás szelleme ugyanaz. Az ajaki kis fatoronynak a mintája tehát még a középkorba nyúlik vissza. Ha ez a mostani faépítmény nem is középkori, de az előtte levő minden bizonnyal középkori eredetű lehetett, és az szépen egybevágt a hajón levő ablakok megoldásával. Ugyanis a legelső ablak világította meg a karzatot. A hajónak a másik két ablaka pedig asszimmetrikusan elhelyezve az ajtó mellett, a hajó megvilágítására szolgált. Az urasági karzatnak a jelenléte arra mutat, hogy nemzetségi templomnak épült, de hogy ki építhette, az teljesen bizonytalan. Ez a terület a XIII. században a Kérszemjén nemzetség birtoka volt, a templomot ennek a családnak valamelyik tagja építtette.

Az építők személyével kapcsolatban meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mesterségben járatlanok voltak. Először is a téglák méretének nagy játéka mutat erre a gyakorlatlanságra, de azonkívül elárulja felkészületlenségüket a szentély oldalainak más és más mérete is.

⁷ Kovács István: Ajak község monográfiájából. Nyírvidék XVII. évf. 31. sz. Nyíregyháza, 1896. aug. 2.

⁸ A római katolikus egyház Szabolcs vármegyében. Szabolcs vármegye. Borovszky Samu szerk. Bp. 1900. 336.

A tüdőszanatóriummal, a régi Dégenfeld-kastéllyal fekszik szemben, melynek melléképületei még a templom mögötti területen is láthatóak. Alacsony dombon épült, elhelyezésénél fogva különösen a nyugati homlokzatával emelkedik ki a környező épületek közül.

Ma a homlokzat elé épített barokk torony adja a templomról az első benyomást, és teljesen hamis képet sugalmaz. Ez a kis templom a legérdekesebb falusi egyházak közé tartozik, melyek a szabolcsi homokon épültek. Az eredeti homlokzatról nem alkothatunk fogalmat, mert jellegét a torony hozzáépítése egészen megváltoztatta. Eredeti nyugati részlet csak egy-egy, a sarkokon merőlegesen elhelyezett egyosztatú, vízcséppentő nélküli támpillér és a körbe futó lábazatnak a nyugat felé eső részlete. A hajó déli oldalán azonban már három szép, elég nagyméretű, rézsús, kissé lapított félkörívű ablakot találunk. Ezek szélessége a rézsú külső szélén kb. 1,12 m, magassága kb. 2,40 m, míg az ablaknyílás méretei kb. 55×180 cm. Az ablakokon vasrácsok vannak, melyek még középkoriak lehetnek. Az ablakok ritmusa nem egyenletes, a karzati és a másik kettő között nagyobb a távolság. Ez azt a látszatot kelti, mit egyébként a fal mai állapota is megerősíteni látszik, hogy itt valamikor bejárat volt.

A szentély déli oldalán egy, a hajó ablakához hasonló ablakot látunk, azzal a különbséggel, hogy ez alacsonyabb. Külső méretei : kb. 120×190 cm, a belső nyílás méretei kb. 50×120 cm. Ablakrács ezen az ablakon is van. A déli oldalon a diadalívnél merőlegesen és a szentély délkeleti oldalán átlósan szintén voltak támpillérek, alapjuk a földben még kis fáradsággal megtalálható. Az 1828-as Canonica Visitatio ezeket említi meg a következőkben : „... columnis (!) fultos (!) habet, quorum pars inferior aquis pluviis ex tecto deciduis excavata et debilitata reparationem poscit”. A közben eltelt 130 év folyamán a javasolt kijavítás helyett a támpilléreknek a lebontása történt. Hogy a keleti oldalon milyen volt a szentély fala, egyelőre bizonytalan. Ma itt nincsen ablaknyílás, a középkorban azonban lennie kellett. A sekrestye fala a szentély külső falát 30 cm beugrással folytatja, ezért itt támpillért sem találunk. A sekrestye bejárata kelet felől van, s maga az ajtónyílás fölött egy szögletes, rézsús, egyenes lezárású ablakkal folytatódik, ami szintén középkori eredetű lehet. Érdekes jelenség, hogy a sekrestye falának a lábazata valamivel keskenyebb, mint a templomé, éppen úgy, mint ahogy a sekrestye falának a vastagsága is kisebb, mint a templom fala. Ez összefügg azzal, hogy a templom falának lábazata a sekrestye belsejében is végigvonul a szentélyfal külsején.

A sekrestye északi falán 1957 nyarán egy rendkívül erős vihar levitte a vakolatot, és amint az gyakran meg szokott történni, a pusztulás nyomán értékes részletek kerültek elő. Ekkor előtűnt a fal szép és ritka színhatású építési módja (XXX. t. 1). Kiderült, hogy a sekrestye és az egész templom fala is sötétvörös és zöldeskék zománcos sötétlila téglából épült fel olyan módon, hogy egy-egy hosszában fekvő vörös téglá közé rövid végével egy-egy sötétlila téglát helyeztek, és a sorokat úgy hozták össze, hogy a lila téglák keresztmintát adnak. A téglák mérete itt $6 \times 12 \times 26$ cm. Az északi oldalon szokás szerint nincs ablak.

Bejárás ma a torony alatt levő ajtón történik. A torony alsó teréből a templomba vezető ajtó azonban figyelmet érdemel reneszánsz kökerete miatt. Kímás díszítés övezi a keret három oldalát, az egész kapu tetején egy erősen kiugró párkány van, s az alatt ez a felirat: „Matheus. De. Baktha. Faciundum. Curavit 1519.” A felirat betűi nem antikva, nem is fejlett gótikus majuszkula, hanem egy elég kusza jellegű, korábbi betűtípus. Nyilván a felirat készítője, aki ezt a faragványt is alkotta, nem rendelkezett teljesen azzal a stílusérzéssel, hogy megszüntette volna ezt az ellentétet.

Az ajtó zárja, ha kívül nem is, de belülről figyelmet érdemel. Kb. XVI. századi lehet. Némi egyszerű indás díszítés van rákalapálva.

A templom hajójába lépve karzat alatt találjuk magunkat. Mindjárt az ajtónyílás sarkán pedig egy alacsony, 41 cm-es, kőből készült szenteltvíztartót találunk. Ez középkori lehet. A karzatot két oszlop és a falnál két oszlopmetszet tartja, melyeket egymással, illetve a homlokzati fallal félköríves hevederek kötnek össze. Az oszlopok, illetőleg oszlopmetszetek távolsága egymástól 163 cm, a homlokzati faltól pedig 150 cm-re vannak. Az előcsarnok a hevederektől eltekintve egyébként csehboltozattal van fedve.

A karzatot tartó oszlopok egy 54 cm magas, 95 cm széles élszedéses négyzetes hasábra vannak ráhelyezve. Ezzel egy 9 cm magas párnatag és egy 3 cm magas pálcatag kapcsolja össze. Az oszlop törzse 103 cm magas, s az oszlopfő megismétli valamivel kisebb méretben a lábazatot. Az oszlopfőt egy 8,5 cm magas és minden oldalon 5 cm-re kiugró abakusz fedi. Az ívek az oszlopfő vonalát folytatják a fejlemez felett.

A hajó szélessége 6,40 m, hossza 11,10 m. Diadalíve élszedés nélküli, szabályos, sőt túl szabályos félkör. Úgy látszik, mintha az élek gipszelve lennének. A diadalív fala az északi falnál 135, a déli falnál 130 cm széles. A szentélyben ugyanezek a távolságok 45, illetőleg 47 cm. Tehát nemcsak a diadalív nincs egészen pontosan tengelyben, hanem pár centiméteres különbség a hajó és a szentély tengelye között is észlelhető.

A szentély egy lépcsővel magasabban fekszik. Falainak méretei az északi faltól számítva az óramutató mozgása szerint 4,30, 4,30, 4,15 és 4,57 m. Tehát átlósan felezve félig szabályos, félig szabálytalan alak. A szentély dongaboltozattal van fedve, kb. 3 méter magasságban kezdődik, úgyhogy az egyik déli ablak felső rézsúje már a boltozatos részbe nyúlik. A szentélyben balra egy kis, egyszerű csúcsíves, 44 cm magas, 26 cm széles fülkét találunk, mely pasztofórium lehetett. Jobboldalon is találunk egy kis szegmentíves nyílást, ez 28 cm magas és 38 cm széles.

A szentélyből északra nyílik a sekrestye, mely szintén középkori. Ennek mérete a szentéllyel párhuzamosan 4,30 m, merőlegesen pedig 3,10 m. Különös, hogy a hosszúság egyezik a szentélyhosszal, holott kívülről a sekrestyefal 30 cm-rel beljebb van. Ennek oka, hogy a sekrestyefal vastagsága csak kb. 60 cm, a templom fala ellenben 90 cm. Ebben a helyiségben is dongaboltozat van, mely kb. 190 cm-ről indul ki, legmagasabb pontja kb. 3,5 m, tehát a donga vonala szabályos félkör. A sekrestye és a szentély közös falán, a sekrestye belsejében megtaláljuk a templom külső lábazatát, amint már említettük.

A torony nem középkori. Tégláinak mérete: $7 \times 15 \times 29$ cm. A padlás gerendái között még vannak tölgyfagerendák is, egyiken-másikon lát-

szanak a facsapok helyei, ácsjelek nincsenek, szerkezetük azonban rekonstruálható. A rekonstrukció emlékeztet az ajaki és a nyírbátori ref. templomok szerkezetére. Nem lehetetlen tehát, hogy a régebbi darabjai a XVI. század elején már megvoltak.

A templom legszembetűnőbb sajátja falazásának a módja. Színes téglá használatával az Alföldön az egész középkoron át találkozunk. Bizonyos anyagok jelenléte az agyagban ugyanis égetéskor megfesti a téglákat. A baktai esetben azonban a színes téglák zománccal vannak bevonva, és tervszerűen, minta szerint vannak falazva. A vakolat ma még legnagyobb részben beborítja a falakat, de a szabaddá vált részekben a minta következetesen érvényesül. Mikor Ipolyi Arnold a monumentális tégláépítéskor nyomait kereste Szabolcsban és az Alföldön⁹, csak egyes színes, esetleg zománccal téglákat talált, melyek rendszer nélkül voltak összeillesztve, mint például a nyíregyházi, múlt század végén lebontott középkori ref. templom esetében. Ipolyi még nem tudott a baktai templomról, csak sejtette, hogy ilyen létezik. Magyarországon az ilyen színes falazási technika ezen kívül csak Szamostatárfalván fordul elő eddigi ismereteink szerint. A minták azonosak, azonban Szamostatárfalván jóval vékonyabb habarcsréteggel kötötték össze a téglákat, mint Baktán.

A karzattal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy minden jel arra mutat, hogy ezt a templomot nemzeti templomnak építették. Emellett szól elsősorban az a tény, hogy a régi kastély területén fekszik. A karzat mai formája emlékeztet bizonyos szempontból a csarodai templom karzatára, de hogy fenntartás nélkül középkorinak mondhasuk, attól visszatart némi meggondolás. Ilyen például a magas lábazat és az abakusz vastagsága. Ez ugyanis 8,5 cm vastag, ami erősen azt a látszatot kelti, hogy a torony tégláival egyező, azaz 7 cm vastag téglából készült. Azt a lehetőséget nem szabad elvetnünk, hogy a karzat a reneszánsz idejében is épülhetett, ugyanis ekkor már használatban voltak nagyobb méretű téglák.

A templom keletkezésének ideje nem teljesen vitathatatlan. Az okleveles adatok szerint a község 1343-ban már fennállott¹⁰. A keletkezéssel kapcsolatban két időpont kerülhet számításba. Egyik az 1828-as *Canonica Visitatio* adata: „*Ecclesia haec e solidis materialibus tegulis videlicet coctis anno 1519 exstructa est per Sp D Mathius (!) de Bakta.*” Másik időpont az egyház egy régebbi plébánosának a szóbeli közlése, mely szerint a templom 1270-ben épült volna. Az előbbi 1519-es évszám mellett szól a fenti adaton kívül a kőkeretes ajtónak a felirata is. Azonban valójában véve ez a két adat csak egy, mert az egyházi feljegyzés a reneszánsz-feliratra megy vissza. Ez utóbbi felirat pozitívan csak arra mutat, hogy a kőajtót csináltatta Baktay Máté. Az ilyen hivalkodó feliratnak azonban mellest az a hivatása is volt, hogy a tájékozatlan szemlélőt annyiban félrevezesse, hogy a felirat készítőjének hallgatólagosan többet tulajdonítson, mint amit az valójában megérdemelne. Végeredményben a reneszánsz ideje volt! Nem lehetetlen azonban, hogy Baktay Máté

⁹ *Ipolyi Arnold*: Magyar tégláépítészeti műemlékek. Arch. Közl. 1861. II. kötet 129—160.

¹⁰ Szabolcs vármegye községei. Szabolcs vármegye. *Borovszky Samu* szerk. Bp. 1900. 49.

tényleg végzett valami átépítést, esetleg a régebbi fából készült urasági karzatot építtette téglából. A templom alaprajza azt mutatja, hogy a XIII. sz. vége felé készült a templom. A téglák méretei is csak megerősítik ezt az időpontot, és mindkettő egybevág az említett ismeretlen forrásból származó egyházi hagyománnyal. Az alaprajzi adatokból néhány jellegzetes körülményre következtethetünk. Az építkezés a szentély keleti oldalfalával kezdődött s az északi szentélyoldalfallal folytatódott. Ezt az a tény mutatja, hogy a szentélynek ez a két oldala teljesen azonos méretű. Azután körbeépítették a falakat és csak megközelítő pontosan jutottak a tervvel a kiindulási helyre. A sekrestyét később, de ugyanaz az építkezés csatolta a szentélyhez. Az utólagos hozzáépítést a templomnak a sekrestyében levő lábazata mutatja, és hogy mégis egy építkezés keretén belül történt, azt az azonos színes falazási technika árulja el.

A NAPKORI RÓM. KAT. TEMPLOM

Fekvése jellegzetesen középkori. A falu főutcája kiszélesedik, és mint szigetet, körülfogja a templomot és a mellette fekvő plébániát.

Az eredeti középkori templom (XXX. t. 2) az idők folyamán azonban annyi toldáson ment keresztül, hogy az eredeti részek csak utána-nézéssel hámozhatók ki. A könnyebbség kedvéért a toldásokkal kezdjük a templom tárgyalását. Kelet felé egy 1761-ből származó barokk homlokzat és torony van. Dél felé egy olyan nagyméretű toldaléképület csatoltak a régi templomhajóhoz, hogy a régi templom az újnál csak a kereszthajó szerepét tölti be. Ennek megfelelően az északi fal egy részét lebontva az új hajó tengelyébe egy szentélyt is építettek, és a régi sekrestyét kibővítették az új szentélyig. Kelet felé változás nem történt.

A barokk-kori homlokzaton csak annyi figyelemre méltó számunkra, hogy amíg a tornyon levő, a saroktól kis távolságra levő pillérek nem élben találkoznak, addig a hajó nyugati sarkain határozott élek vannak. Ezen a homlokzaton levő lábazat a szentély lábazatának a folytatása. A hajó délkeleti sarkán egy merőlegesen elhelyezett kétosztatú, vízvezető nélküli támpillér észlelhető némileg elcsavarodva. A szentély déli oldalán egy lebontott támpillérnek a nyoma látszik a falon, ma itt van a szentély egyetlen ablaka. A fal repedéseiből következtetve eredetileg kelet felé lehetett két keskeny, valószínűleg gótikus résablak, mint a szomszédos Oroszon is volt. Ennek a régi, keleti szentélyoldalnak két sarkán átlósan elhelyezve két ugyancsak kétosztatú és vízvezető nélküli támpillér is van elhelyezve. Észak felé a régi sekrestye, mely a diadalív vonaláig folytatódott, még megvan. A sekrestyetoldáson világosan látszik a lábazat szintkülönbsége. Ilyenképpen a külső után ítélve az épület középkori jellege nehezen ismerhető fel, egész határozottan csak a szentély jelzi a középkori eredetet.

A templom belseje azonban már világosan utal a középkori részletekre. Szépen felismerhető, hogy az északi és a déli falba nyílásokat vágtak, és az új szentély és az új főhajó ezek által kapcsolódik a régi templom terébe.

A középkori templom méretei a szokottnál nagyobbak. A hajó szé-

lessége a kórusnál 7,60 m, a diadalívnél 7,80 m. Hossza a karzattól számítva 12,40 m, a mostani homlokzat falától számítva 17,20 m. A jelenlegi barokk karzat megoldásában középkori. A karzat terhét viselő oszlopok folytatódnak felfelé, s a torony belső oldala ezeken nyugszik. A falak vastagsága mindenütt pontosan 78 cm, ami arra mutat, hogy a barokk átépítéskor a régi vakolatot leverték, új vakolattal látták el a falakat, és ezért olyan egyenletesek a falak, mintha nem is középkoriak lennének. A fal tégláinak mérete $6 \times 14 - 15 \times 28 - 29$ cm. A diadalív él-szedés nélküli, igen szabályos félkörív. A szentély mostani állapotában 40 cm-rel magasabban fekszik. A padozat egy része eredeti téglákkal van kikövezeve, ezek mérete egyezik a falak tégláinak előbb említett méreteivel. A hagyomány szerint alatta kripták vannak. A szentély falainak mérete különböző. Északról kiindulva az óramutató járása szerint a következő: 5,95 m, 6,15, 5,50 m és a diadalívnél pedig 6,05 m, tehát minden oldalnak más és más a mérete. A szentély mai boltozata fiókosdonga, a padláson a téglák mérete $6 \times 15 \times 31$ cm, tehát nem középkori. Egyéb egykorú részletek: fülkék, freskónyomok nem láthatóak.

Helybeli hagyomány szerint a templom legrégebbi része a szentély. Hogy ezt mire alapozzák, nem tudták megmondani, és nem látunk olyan mozzanatot, mely ezt indokoltá tenné. A templom első említése 1271-ből származó oklevélben történik^{10a}. Védzsente egy 1319. évi adat szerint Szent István király^{10b}. Szerepel a templom a Pápai Tizedjegyzékben is¹¹. 1483-ban a templomot 10 márkára értékelték, ami arra mutat, hogy téglából készült, és hogy nem volt tornya.

Az építetőt a Balogsemjén nemzetség tagjai között kell keresnünk. A Kállay levéltár már említett 1271-es oklevele szerint Ubul fia Mihály ismét adományul kapja Napkor elnéptelenedett birtokát a déli részen fekvő templommal együtt. Az első adományozás II. Endrétől származott, aki korábban Ubulnak adta a birtokot. Különbség azonban az, hogy most a templom felé eső részt is megkapta, melynek tulajdonosa, Butur rokonságával együtt a tatárjárás idején meghalt. A templom tehát a tatárjárás előtt épült, de hogy ki építtette, azt pontosan eldönteni nem lehet. Ubult akkor lehetne teljes bizonyossággal építetőnek tekinteni, ha a családnak ez az ága Napkoron lakott volna. Meg kell jegyeznünk még, hogy az orosi templommal vannak bizonyos kapcsolatai: a hosszú-kás szentély, a keleti fal két ablaka.

Mint tetszetős lehetőséget megemlítjük még, hogy a szép, barokk karzat érdekes következtetésekre ad alkalmat. Úgy látszik ugyanis, hogy a barokk-kori torony és a karzat szerkezete a középkori szerkesztésnek a továbbélése. A megoldás ugyanaz, mint a csarodai, illetőleg az ajaki fatornyos templomnál, vagyis hogy a torony a templomtérbe a karzat kibővítésével beleépült. Valószínűnek látszik tehát, hogy az 1761-es átépítéskor, ismerve a falusi nép konzervatívizmusát, a fából épült kar-

^{10a} A nagykállói Kállay-család levéltára, I. kötet 1224—1350-ig. Budapest, 1943. 12. sz. 9—10.

^{10b} I. m. 94. sz. 31.

¹¹ A római katolikus egyház Szabolcs vármegyében. Szabolcs vármegye. *Borovszky Samu* szerk. Budapest, 1900. 335.

zatot és a föléje emelt szerény kis fatornyocskát téglából építették újjá, és így keletkezett a mai nagyobbszabású tornyos homlokzat és belső karzat.

A NYÍRBÉLTEKI RÓM. KAT. TEMPLOM

Magaslaton fekszik, szentéllyel az utca felé (XXXV. t. 1). Nem lehetetlen azonban, hogy a középkorban előtte is vonult utca.

Mivel a templom a történelem folyamán sokáig romokban hevert, ezért erős átalakítás nyomai láthatók rajta. A homlokzata elé torony került, úgy hogy az eredeti homlokzat formája nem állapítható meg. Alacsony lábazat fut körül a templomon, a támpilléreken azonban ez a lábazat egy méterrel magasabban van. Magában véve ez a tény jelzi, hogy a támpilléreket később építették. A lábazat nagy szintkülönbségre és különös felfelé keskenyedő idegenszerű formája még azt is engedi feltételezni, hogy ezek erősen posztgótikusak. A bejárat ma nyugaton, a torony alatt van. A középkorban azonban, amint az a lábazaton is látszik, délről nyílt. Az ablakok szintén későbbi korból származnak a hajón is és a szentélyen is. A támpillérek az épület négy sarkán átlósan, a diadalívnél merőlegesen állanak, és a szentély keleti falának a közepénél is találunk egyet.

A hajó szentélyének belső hossza 9,50, szélessége 6,70 m. A szentély északi és déli falának méretei : 5,40 m ; keleti és nyugati mérete : 5,60 m.

A freskók nyomaiból ítélve a keleti oldalon két ablak volt. A sekrestye későbbi hozzáépítés, a szentélybeugrás itt kisebb, mint délen.

Belsejében a diadalív már nincsen meg, a freskó körvonalai őrizték meg a dongaboltozat vonalát.

A keleti falon levő freskó a Kálváriát ábrázolja, mely a Zsigmond-kori olasz és magyar ruházatból ítélve, a XV. század első felében keletkezhetett.

Maksai szerint a község a XII. század végére már kialakult¹². 1325-ben, illetőleg 1354-ben a Kállayak és a Czudarok osztozkodnak rajta¹³. A templom az 1779-es Canonica Visitatio leírása szerint 1222-ben épült. Ezt az adatot egy 1777-ben levert gótikus felirat nyújtotta¹⁴.

A téglák mérete 5 × 13 × 26 cm az alapzaton is és a támpilléreken is, ami azt mutatja, hogy a támpillérek a leszakadt diadalív, boltozat és oromfalak anyagából épültek.

AZ OROSI REF. TEMPLOM

Magas, hordott dombon áll, mely valamikor temető volt. Régebben téglafal vette körül, melynek nyomai észak felé a földben még megvannak. Fekvésének érdekessége, hogy a középkori, két utca közti, helyzete ma már megszűnőben van, ugyanis kelet felé az utca már nincs meg, de házak telkekkel még vannak.

¹² *Kandra Kabos*: Adatok középkori egyházaink némelyikéről. Adatok az egri egyház történelméhez. II. Eger, 1887. 229.

¹³ *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. 1940. 115.

¹⁴ *Schmotzer Pál*: I. m. 127.

Utoljára 1928-ban alakították át, ekkor kiforgatták középkori formájából. Ma a középkori eredetre csak a lábazat és nyugat felé két formátlan, átlós támpillér utal. A fal vastagsága 90 cm. Tégláinak középső élei 16 cm-esek. Az átalakítás úgy történt, hogy a szentélyt lebontották a keleti fal kivételével, a hajó falait meghosszabbították a régi szentély hosszaiig, azzal összekötötték, és a régi szentély végén megtoldották egy toronnyal. A régi ablakokra ma már következtetni sem lehet. A nyugati falon a repedések egy ajtónyílást rajzolnak körül, lehetséges, hogy ez volt a régi bejárat. Ipolyi Arnold közlése szerint a templom falában színes téglák is voltak¹⁵.

Ennyit tudnánk az orosi templomról, ha a nyíregyházi Jósa András Múzeum birtokában nem lennének fényképfelvételek, melyek az 1928 előtti állapotot mutatják. Egyik képen három pár átlós támpillérre lehet következtetni. Külsője már ekkor is át volt alakítva. A másik kép azonban érdekesebb adatokat közöl (XXXI. t.). A diadalív enyhén lapos félkörív volt. A szentélyt dongaboltozat fedte, s a keleti falán, a jellegzetesen egyenetlen falon a repedések kirajzolnak két keskeny ablakot, melyen a szélesség aránya a magassághoz 1 : 4. De a képről arra is lehet következtetni, hogy a boltozás később történt. Úgy látszik, hogy a rézsűk felfelé némileg keskenyedtek, mint Ajakon is. Hozzávetőlegesen ki lehet számítani a hajónak és a szentélynek a méreteit. Az volt a kiindulási pontunk, hogy a toldásokat a falrepedések elárulták a hajó falán is, a szentélyfalon is, továbbá látni lehet a külső vakolat alsó részénél, ahol a szél elhordta némileg a homokot, hogy a toldott rész alapozása mészkőből van, míg a régi hajó alapja téglából készült. A templomhajó szélessége 6,60 m. Ha a szentély a hajónál kétszeres falvastagsággal keskenyebb, akkor a diadalív mögött a szentélynek kb. 4,80 m-nek kellett lennie. A torony alatti falon, mely a szentélynek a keleti fala volt, világosan kivehető félköríves repedések azt mutatják, hogy ott a szentély belső falmérete csak 4 m volt. A kettő közti különbség nem látszik ellentmondásnak, mivel a szabálytalan alaprajzú szentélyek nem tartoznak a ritkaságok közé. A hossza pedig a fentiek alapján kb. 5,10 m lehetett. Eszerint a szentély némileg hosszúkás volt, és a hajó felé szélesedett. A templom egész hosszából levont szentély és diadalívméret különbsége adja a hajó hosszúságát. A templom méretei tehát a következők lehettek : hajó hossza 11,30 m, szélessége 6,60 m. A szentély szélessége a diadalívnél kb. 4,80 m, kelet felé 4 m, hosszúsága 5,10 m.

A község a Váradi Regesztrumban és a Pápai Tizedjegyzékben egyaránt szerepel, az utóbbi említi az egyház Tamás nevű papját. A Kállay-levéltár egyik okleveléből ismerjük a templom védszentjét, aki Szent Péter apostol volt^{15a}.

A községet a legrégebbi adatok szerint a Balogsemjén nemzetség birtokolta. Legrégibb ismert birtokosa az a bizonyos Egyed, aki II. Endre uralkodása alatt Kálmán herceg rutén hadjáratában esett el. Egyed Ubulnak a testvére és Simonnak és Ivánnak az apja, annak a Simonnak, akit az oklevelek orosinak neveznek^{15b}. Valószínűnek látszik,

¹⁵ Ipolyi Arnold: I. m. 154.

^{15a} Ipolyi Arnold: I. m. 817. sz. 187. l.

^{15b} Ipolyi Arnold: I. m. 12. sz. 9—10.

hogy a templomot akkor építették, mikor a két testvér megosztozott a birtokon, ami kb. a XIII. század elejére eshetett.

A PIRICSEI REF. TEMPLOM

Fekvését tekintve nem a falu közepén van, nem a dombvonulat legmagasabb helyén, hanem egy kelet—nyugati irányban húzódó mellékutca hosszában. A község maga Nyírbátor és Nyírbétek között fekszik, mindkét hely jelentős a középkori művészet szempontjából.

A templom homlokzatát két jobbról és balról átlósan elhelyezett támpillér támogatja, ezeken cseppentő nincs, és érdekes módon a felső osztatuk egészen rövid. Lábazat a homlokzaton is megtalálható, olyan módon azonban, hogy a jobb oldalon levő jóval alacsonyabban van. Bejárat a templomba nyugatról nyílik, melyet egy kiugrás keretez, a lábazat ezen is megvan (XXXII. t. 1). Ez a kiugrás lényegében véve egy páros négyszög alakú pillér, mely román ívvel van összekötve, és fent az oromfaltól vízszintes lejtővel ugrik elő. Ilyen bejárat-megoldás Vámosatyán található még a megyében, azonban itt erősebb a reliefje, itt 80 cm-re ugrik a fal elé. Az ajtónyílás szélessége 130 cm, kerete szép, régi formájú barokk keret, azonban az eredeti gótikus nyílásnak is látszik némi nyoma, ugyanis az ajtó csúcsívének a felső része ma egy ötszögű bemélyedést alkot, amelynek segítségével a gótikus ajtó vonalát szépen lehet követni. Maga az ajtó nincs pontosan a tengelyben, mert balra körülbelül 70 cm-re tér el az oromfal középvonalától. A homlokzat egyhangúságát a tető aljával kb. egyvonalban egy tölcserablak töri meg, ennek nagysága kb. 90 cm, ez azonban a templom belseje felől be van falazva.

A hajón a homlokzaton levő támpilléren kívül még kettőt találunk. Ezeknek formája hasonlít a homlokzaton lévőkhöz. Rendszertelenül azonban a lejtőjük egy sor téglával le van fedve. Az ablakok elosztása a következő: az első szakaszba egy, a másodikba kettő esik. A szentély déli falát szintén megtámasztja egy valamivel keskenyebb támpillér közepén, ettől jobbra-balra egy-egy ablak látható. Az egyház építészeti szépsége és középkori hangulata délkeleti nézetből érvényesül legjobban. A már említett támpilléreknek a vertikális hangulatát növeli még a szentély — ezen található a legtöbb támpillér — erőteljesen függőleges tendenciája: a két sarkán levő, átlósan elhelyezett támpillér, az igen keskeny, magas, félköríves résablak és a magas oromzat, amely erről az oldalról észrevehető meredekebb lejtőkkel bír, mint a diadalív fala vagy akár a homlokzat.

Az északi oldalon ugyanolyan támpillér-elosztást találunk, mint délen. Egy kivétel, hogy itt hiányzik a szentély falán a közepén levő támpillér. Itt volt a középkorban a sekrestye. Ennek a nyomát jelzi még az a körülmény is, hogy hiányzik a lábazat, míg a sekrestye volt fala a hajó kiszögelésénél támpillérnek van kiképezve. Ezen az oldalon ablakokat nem találunk még ma sem, azonban érdekes tény, hogy a lábazatnak a homlokzat baloldalánál említett magasabb szintkülönbsége a sekrestye helyétől kezdődik.

A templom belsejébe lépve látszik az ajtó csúcsíve, ami kívül

be van falazva. Ez a homlokzati fal 90 cm vastag. Érdekes aránytalanságokat mutatnak a templom belsejének a méretei is. Ugyanis a hajó szélessége a bejáratnál 7 méter, míg a diadalívnél 5,56 m, ugyanakkor hossza 10,10 m, tehát ilyen hosszúságra majdnem másfél méter elhajlás tapasztalható, és pedig az északi fal rovására. Belülről, különösen a karzaton, jól szemügyre vehető az ablak. Ennek méretei: a külső résznél 78×210 cm, míg a keretnél 19×160 cm. A résznék a felső része erősen lapított, úgyhogy gyanús abból a szempontból, hogy alakításon ment át. Magának a nyílásnak a felső kiképzése úgy történt, hogy két téglát egymásnak támasztottak, s így álcúcsívet képeztek. Az összetámasztott téglák vastagsága 5 cm. A diadalív fent némileg szabálytalan fölkörív, élszedés nélküli és alul formátlan lábazatszerű részben végződik. A diadalív vastagsága igen változó, 65—85 cm. A baloldali részen a szentély felé is lábazat van.

A szentély alaprajza is szabálytalan. Oldalainak a mérete északról kiindulva az óramutató járása szerint: 5,15 m, 3,70 m, 5,15 m és a diadalívnél 4,21 m. Tehát lényegében véve a szentély tengelyben nyújtott alaprajzú. A szabálytalanság megmutatkozik a szentélyfalnak a diadalívtól való távolságában is, ugyanis észak felé 30 cm, dél felé 22 cm ez a távolság. A szentély déli falán levő ablakoknak ma már csak legfeljebb a belső kerete régi, ez 40×136 cm. A keleti oldalon levő keskeny kis ablak feltétlenül régi, a részű szélén 37 cm széles és 216 cm magas, míg a nyílás szélessége 13 cm, magassága pedig 170 cm.

A padlásteren is vannak számunkra érdekes tanulságok. A homlokzat tégláinak a mérete, átlagot véve, mivel azok igen egyenlőtlen méretűek, $5 \times 13 \times 27$ cm. Ugyanakkor a diadalív falán, amelyen át baloldalra egy kis, lépcsőzetesen kiképzett csúccsal ellátott ajtón lehet jutni és a hátsó oromfalra, a téglák mérete $5 \times 13 \times 24$ cm. A szentély tetőszéke, mely igen szép munka, kétségtelenül régi, de hogy mikori, az bizonytalan. A hajó tetőszéke ezzel szemben annyira hiányos, hogy rekonstruálása is nehéz lenne.

A téglaméreték és az ablakok közti különbség azt mutatja, hogy az oromfalak különböző magasságának ellenére is a szentély régebbi. A támpillérek nagy számát tekintve, kilenc van belőlük, a hasonló alaprajzú egyházak közül a megyében ezt kell a legkésőbbinek tekinteni, azonban korát igen nehéz lenne évszámhoz kötni. A templomról az első adat a Pápai Tizedjegyzékben kerül elő, tehát a XIV. század elején ez a templom már fennállott. A sok támpillér nem annyira a boltozat terhének viselésére szolgált, hanem a falak megerősítésére. Hogy a szentély boltozott lett volna, azt csak inkább a szomszédos Nyírbéltek templomának analógiájából lehetne feltételezni.

Ennek a kis falusi templomnak a példája, amely kivitelezésében olyan sok kezdetlegességet árul el, igen tanulságos következtetéseket enged levonni. Ezen a kis egyházon majdnem minden szabálytalan és kezdetleges: nem egyforma méretűek a pontosan egykorú téglák, a hajó szélessége feltűnően változik, egész szabálytalan a diadalív, a szentély méretei ugyancsak nem szabályosak, a támpillérek vastagsága és a diadalív vastagsága szintén erősen ingadozik. Fel kell tételeznünk ebből az egész templomon végigvonuló kezdetlegességből, hogy igen gyakorlatlan építész építette. Amint a községet birtokoló névtelen uraságnak korlátolt

lehetett az anyagi forrása, úgy az építész, aki rendelkezésre állott, nemigen lehetett más, mint egy más építkezéseknél közreműködő, talán jobbágyi származású segédmunkás. Azok a munkaerők, akik fölött rendelkezett, szintén nem lehettek gyakorlottak az építészetben. Csak így tudjuk megérteni azokat a primitív vonásokat, melyek még a provincializmusnál is alacsonyabb kategóriára — mondhatnánk, hogy népi jellegre váltották a művészettörténeti stílust.

PÓCSPETRI RÓM. KAT. TEMPLOM

Utcatorésben fekszik egy kis magaslaton.

Középkori részletei ma körülbelül olyan állapotban vannak, mint a napkori templom esetében. Itt a középkori épületen az a változás történt, hogy a hajót két mellékhajóval kibővítették, és eléje egy tornyot építettek. A szentélyben a barokk-kori átalakítás azzal is járt, hogy egy fiókos cseh boltozatot kapott.

Az egyháznak az átalakítás előtti időből származó külsejéből csak a szentély őrzött meg valamit: támpillérek a diadalív két oldalánál, a szentély sarkain átlósan, s a keleti oldal közepétől kissé lejjebb vannak elhelyezve. És éppen ez a tény vet némi fényt az ablakok régi elhelyezésére, mert ha a szentély keleti falán két ablak lett volna, akkor ez a későbbi támpillér középre került volna. A szentélyben tehát kelet felé csak egy ablak volt. Ugyanakkor a fenti tényből arra is lehet következtetni, hogy a támpillérek nem az első építésből származnak. Emellett szól az a körülmény is, hogy a támpilléreken levő lábazat a hajóhoz viszonyítva nem nagyméretű, de észrevehető különbséggel folytatódik.

A fal vastagsága 80 cm. A hajó belsejének hossza 11,10 m, szélessége 6,60 m, a diadalív szabályos félkör élszedés nélkül. Ennek vastagsága csak 75 cm. A szentély méretei: északról számítva az óramutató járása szerint 7,85 m, 5,40, 7,85, 5,50 m, tehát a szentély a tengely irányában nyújtott. A falak felülete teljesen sima, azért azt kell feltételezni, hogy a barokk átalakításkor az egész középkori vakolatot leverték.

A padlástér is szolgáltat némi középkori adatot. Itt, a diadalív felső részén az egész fal nincs már meg, a téglák mérete: $5 \times 15 \times 28$ cm.

Az egyház szerepel a Várad Regesztrumban, tehát a XIII. század elején valamilyen formában a templom már fennállott. Ebben az időben a tengely irányában hosszított szentély még a falusi templomokig nem jutott el, ezért inkább azt feltételezzük, hogy csak a mai szentély állott fenn. A majdnem 8 méteres méret is elősegíti ezt a feltevést, ahhoz az időhöz mérten ez a méret megfelelt egy kisebb egyháznak. A hajó nem sokkal később épülhetett. Egy 1318-ból származó oklevél említi István nevű papját¹⁶.

A templomot a Pápai Tizedjegyzék és egy 1414-ből származó oklevél is megemlíti¹⁷.

¹⁶ A római katolikus egyház Szabolcs vármegyében. Szabolcs vármegye. *Borovszky Samu szerk.* Bp. 1900. 335.

¹⁷ A római katolikus egyház Szabolcs vármegyében. Szabolcs vármegye. *Borovszky Samu szerk.* Bp. 1900. 329.

A XIII. században a községet a Huntpázmány nemzetség Petri ága birtokolta¹⁸. Az építető közülük kerülhetett ki.

A CSARODAI REF. TEMPLOM

Déli oldalával a Csaroda partján fekszik. Északon és nyugaton utca halad el előtte. Az ismeretlen korból származó kastély romjától nem messze, körülbelül 50 méterre van. A templomtól délnyugatra az utolsó ház kertjében nagyarányú, kiáztatlan építménynek a romjai vannak a föld alatt, honnan csekély földmegmozgatással ma is nagy mennyiségű cserép és téglá kerül a felszínre. Innen származik a nyíregyházi Jósza András Múzeum publikálatlan két szép, mázas Gutkeled-címeres-sárkányos kályhacsempéje is.

A tárgyalásunk anyagába tartozó templomok közül a csarodai van abban a kivételes helyzetben, hogy olyan kiváló szakember foglalkozott vele, mint Entz Géza¹⁹. Ezért a következőkben az ő munkájára támaszkodunk, és csak néhány szempontból lesz hozzátenni valónk.

A templom méretei a következők: belső hossza 9,50 m, szélessége 5,80 m, magassága 7 m, a szentély belső mélysége és szélessége kb. 4,30, magassága 4,70 m. Falvastagság 74 cm, a diadalívnél 80 cm, téglaméret $5 \times 13 \times 27$ cm, illetőleg toronyban és a diadalíven $5 \times 15 \times 32$ cm.

A nyugati homlokzat (XXXII. t. 2) majdnem egészen a torony és tető találkozásának vonaláig teljesen sima és egyszerű. Egyedüli dísz a körbe futó lábázat, egy kétszeresen lépcsőzött, félköríves résablak. Az oromfal folytatását alkotó torony két emeletével viszont gazdagabb. A két sor ablak a toronynak mind a négy oldalán megjelenik, az alsó sor ablakai kettős, a felső soré hármás ikerablakok. Mindegyik csekély mélységű tükörben helyezkedik el, melyeknek felső részét hat félkörívben és öt fogban végződő díszítés zárja le. Az ikerablakok elválasztó oszlopai, beleértve a lábazatot és az oszlopfőt, melyek azonos szerkezetűek, idomtégelából vannak alkotva (XXXIII. t. 2). A lábazatot az oszloppal egy sima asztragál köti össze, s vájat után egy párnatag négyszögletes talplemezébe megy át. A talplemez sarkait gúlaszerű idomok élénkítik, melyek a párnatagból nőnek ki.

A bejárat a déli oldal első harmadában nyílik (XXXIV. t. 1). A bejárat maga is figyelmet érdemel, mivel ezen a vidéken ritka. Háromszögű oromzata oromdíszrel a tetején és széles oldalkerettel kiugrik a falból, és az ajtó felé a rézsút kettősen lépcsős románvű keret alkotja. A hajó falán egyenlő térelosztásban, de az ajtótól távolabb két rézsús, félköríves ablak található. A hajó délkeleti sarkán merőlegesen elhelyezkedő kétésztatú támpillér van.

A szentély déli oldalán kőkeretes, enyhén csúcsos, rézsús ablakot találunk, ennek mása a szentély keleti oldalának a közepén levő ablak is. Ennek mérete belül: külső rézsú 70×170 cm, nyílás 20×110 cm. A keleti oldal két sarkán levő két, átlósan elhelyezett támpillér az elő-

¹⁸ Községi Adattár. Szabolcs vármegye. *Dienes István* szerk. Bp. 1939. 356.

¹⁹ *Entz Géza*: A csarodai templom. Művészettörténeti Értesítő. IV. évf. 2. sz. Bp. 1955. 206—215.

zöhöz hasonló szerkezetű, a belső boltozás terhét viseli. A hátsó oromfal is megvan, és ezen egy keskeny padlástérbe nyíló kis résablakot is láthatunk a szentélyablak fölött. Az északi oldalon ablak nincsen, egy vastagabb kétosztatú támpillér szabálytalan elhelyezésével a régi sekrestyefal maradványának látszik.

A templom belsejében a hajó nyugati végén három íven két oszlon nyugvó karzat van. A henger alakú oszlopok a lapos, négyszögletes talplemezhez hengertaggal kapcsolódnak, míg az oszlopfőt tulajdonképpen másfél párnatag alkotja. Érdekes megoldás, hogy az ívek a sarkokon élszedéssel csatlakoznak az oszlopfőhöz, aminek az az értelme, hogy a két boltív terhét a nyolcszögletes alaprajzforma jobban tudja közvetíteni az oszlop hengerére. A karzatos tartó előcsarnok boltozása hevederes, kissé elnyújtott alakú keresztboltozat. A karzatos tartó oszlopok a mellvéd fölött négyszögletes pillérben folytatódnak a mennyezetig, ezek tartják a torony terhét. A karzatos oszlopait hevederív köti össze egymással és a homlokzat falával, s köztük dongaboltozat van. A hajó felé néző heveder félköríve úgy van megkomponálva, hogy az szerkezetiileg a homlokzatos ablakát harmonikusan keretezi. Ezeket a felső oszlopokat a heveder aljában egyszerű párkány futja körül, mely itt oszlopfőként hat. Ez az ablakrészsű felső félkörívének a magasságában van. A toronytestnek a padlástérre eső részében is vannak nyílások. Kelet felé lépcsős és csúcsíves, észak felé a nyílás lezárása fűrészfogszerűen beljebb rakott téglából képezett szög.

A hajó ma deszkamennyezetes. Élszedés nélküli diadalíve enyhe élben fut össze. Maga az ívelés 2,60 m magasságban kezdődik. A nagyjából négyzetes szentélyt, melynek méretei északról az óramutató szerint számítva : 4,24—4,27—4,21—4,26 m, csúcsíves boltozat fedí.

A bordázatos szabálytalan ötszög keresztmetszetű gúlán levő lapos hasáb alakú bolt indításból 1,70 magasságban indul el. A borda profilját egy egyenes, kb. 60 fokos hornyolt vájat és elég széles orrlemez jellemzi. Záróköve teljesen sima, a középkorban festve kellett lennie. A szentélyfalon észak felé élszedéses csúcsíves ajtókeret része látszik, melynek nyomát 7 éve találtuk meg, a repedés részeinek nagyobbításakor. Az élszedésen növényi ornamentikájú freskódíszek is vannak.

A templomot középkori freskók díszítik. A diadalív belsejét a négy egyházatya, északról számítva Szent Ambrus, Szent Ágoston, Szent Gergely és Szent Jeromos ábrázolása tölti ki. A keleti és déli szentélyfalon többféle sablonnal készített — melyek között „Anjou-liliom” is szerepel — függönymotívum felett nyolc apostol részben töredékes alakja látható. A keleti ablak béléten Szent Dorottya és Alexandriai Szent Katalin és efölött az imago pietatis van ábrázolva. Entz a már említett tanulmányában kiemeli a freskók ikonográfiai programjának rációját. Ugyanakkor hozzátehetjük azt is, hogy egyúttal bizonyos hagyományokhoz való ragaszkodást is meg kell állapítani, mivel a megyében, ahol viszonylag nem sok középkori freskó van, a szentélyfreskókon az apostolok vannak ábrázolva : bemeszelve Lónyán, restaurálva Nyírbélteken és voltak Nyíracsdon. Hasonlóan nem ritka ennek a négy egyházatyaának egyidejű ábrázolása.

Fontos megállapítás azonban az, hogy András apostol alakjánál

látszik, hogy az átboltozás későbbi időre esik, mint a freskók elkészítése. A freskók készítését Radocsay a XIV. század végére helyezi²⁰.

Entz Géza a templom keletkezésének idejét a XIII. század közepére teszi, s az építetöt a Káta nembeli Charnavodai Ráfael fia Gáborral azonosítja. Szabad legyen azonban ezzel az időbeli elhelyezéssel kapcsolatban némi észrevétellel élni. Ha a csarodai templomot összevetjük a közeli ákosi templommal, a nyugati homlokzat, illetőleg a torony szerkezeti megoldásában túlságosan feltűnő egyezéseket találunk. Az összehasonlítás alapjául az 1896 előtti állapotot vesszük tekintetbe²¹. Az egyezések a következők: a homlokzatnak a hajó terére eső része teljesen sima, úgyhogy azt ilyen formában más, nagyobb román stílusú templomon nem találjuk sem Dunántúlon, sem Erdélyben; a tornyok építészeti díszei, a tükrök és az összetett ablakok szintén azonosak mindkét esetben, a tükröket fent lezáró ívsor az ívek és fogak számában is megegyezik, a kaputípus mindkét esetben az Esztergomból kiinduló timpanonos lombard kapu, de ezeken oszlopfő nélkül. Az a különbség, hogy Ákoson két torony és két bejárat van, szemben a csarodai egy toronnyal és egy bejáratral. Egyetlen idegen motívum Csarodán a hármás ablak, azonban ezt például Bodrogszentesen már megtaláljuk. Végeredményben, ha az ákosi homlokzatot általában a lébényi homlokzattal hozzák kapcsolatba, akkor a fentiek alapján nem lehet kétséges véleményünk szerint, hogy az ákosi és csarodai homlokzat közötti rokonság olyan arányú, hogy azt kell feltételezni, hogy ugyanazon mester és műhely építette a két templomot megközelítőleg ugyanazon időpontban. Ekkor pedig vagy 50—60 évvel előbbre kell helyezni a csarodai templom keletkezési idejét. Entz említett cikkében láttatni engedi bizonyos elemeknek a vándorlását: Ung megyében a palágyi templom homlokzata a csarodainak olyan mása — Entz szavaival szólva —, hogy első ránézésre a nyugati homlokzat összetéveszthető. A torony idomtéglaí Tompaházán és Küküllőváron fordulnak még elő. A csarodai templom építőinek műhelye a fentiek közé még Ákost és Bodrogszentest is beleszámítva, Észak-Erdély—Felső-Tisza környékére lokalizálódik. A tompaházi példa félköríves szentélye egyúttal arra is rámutat, hogy a csarodai templom keletkezési idejének az elhelyezése is megnyugtatóbb a század elejére téve, mint a közepére.

A szentély átboltozása későbbi. Időpontjának megállapításánál a freskók nyújtanak némi segítséget, továbbá a bordák profilja. Tekintettel arra, hogy a freskók a XIV. század végefelé készültek, az átboltozás a freskók keletkezése előtt mehetett végbe. A bordaprofil típusa a XIV. század közepétől volt használatos. Előlegezve megemlítjük még azt is, hogy más beregi templomokkal való összehasonlítás is azt mutatja, hogy a szentélyt a XIV. század második felében boltozták át, és ekkor készültek a szentélyben levő támpillérek is.

A csarodai templom — Entz Géza külön felhívja rá a figyelmet — nemzeti templomnak épült, mint azt az urasági karzat is mutatja. Készítetői a Káta nemből származó Charnavodaiak voltak. Az oklevelek adatai a templom építésével kapcsolatosan igen hiányosak. Első közvetett

²⁰ Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 125.

²¹ Forster Gyula: Magyarország műemlékei I. Budapest, 1905. 17—19.

említése 1363-ból származik, mikor is egy Benedek nevű plébánosáról szerzünk tudomást.

Nem szabad említés nélkül hagynunk, hogy a csarodai templom kiemelkedik a megye többi e korból származó templomai közül. Ilyen magas művészi fokot, formagazdagságot a többenél nem találunk. Ez a templom benne volt a középkor stílusfejlődésének a vérkeringésében, míg a többieknél ezt nem fogjuk tudni megállapítani.

A LÓNYAI REF. TEMPLOM

Ami fekvését illeti, a keletelésen kívül nem árul el különösebb középkori sajátást, mert a falnak egyetlen hosszú utcáján fekszik. Valószínűleg ilyen lehetett a fekvése a középkorban is, tekintettel a település jellegére.

Teljesen tagolatlan homlokzatának díszé a körbe futó lábazat, a főtengelyben levő gótikus kapu, s fölötte egy gótizáló formájú bővített ablak. Az oromfal oldallejtője viszonylag alacsony, kb. 45 fokos. Támpillérek sem a homlokzaton, sem másutt nincsenek. A bejárat faragott kőből készült, gótikus, oszlopfő nélküli kapu (XXXIV. t. 2), melynek profilja viszonylag egyszerű: derékszögű vájat után erős horony következik, melynek szinusz hulláma után egy derékszögű kiugrás van, és ezzel be is fejeződik a faragott rész. Az oldalkeretek felső szélén és a szemöldökkő élén vájak vannak, melyek úgy hatnak, mint egy konzolos gótikus kapuforma csirája. A csúcsív háromszögében egy kakas van két leveles indadísz között, melyek a reformáció utáni időből származnak. A kapunyílás szélessége 108 cm.

A déli oldalon három félkörívben végződő ablakot látunk, azonban középkori jellegüket annyiban elvesztették, hogy rézsűjüket egy későbbi átalakítás során részben kiszedték. A karzat felé eső ablak a legalacsonyabb. Ennek mérete a rézsű szélénél 67×140 cm, a nyílásnál 36×105 cm. A másik két ablak mélyebben nyúlik lefelé, az előbbi ablaktól kisebb távolságra vannak. Nem lehetetlen, hogy az eredeti bejárat itt, a két ablak között volt. A szentélyen délen és keleten találunk egy-egy rézsűs félköríves ablakot. Mai méretük kb. 90×220 cm a rézsű szélén, belül 33 és 36×150 cm. Északra szokás szerint nem nyílik ablak.

A templom belsejében a hajó hosszúsága 11,80 m, szélessége 6,40 m, magassága 6,80 m. A deszkamennyezet barokk-kori. A diadalív eléggé szabályos vonalvezetésű, élszedés nélküli csúcsív. Az ív 3 m magasságban kezdődik. Meglepő a szentélynek az a sajátága, hogy annak padozata a hajóéhoz viszonyítva 90 cm-rel magasabban fekszik. A teljesen négyzetes alaprajzú $4,28 \times 4,28$ m szentély keresztboltozattal van fedve, melyet egy páros homorítással díszített bordázattal és ugyanolyan profillal, ugyanolyan teljesen sima zárókő fog össze, mint azt Csarodán láttuk.

Csarodával egyezik ugyancsak a borda indításának a formája: egy lapos, ötszögű hasáb alatt egy csúcsra állított ötszögű kúp, amely 2,60 m magasságban van elhelyezve.

A szentélyben a mészréteg alatt freskók vannak. 1956-ban ezeket immár negyedszer meszelték le, mivel a templom papja szerint „már

nagyon piszkos és kopott volt”. Emlékezetünk szerint a keleti falon apostolok voltak gótikus szalagfelirattal, mint Nyírbélteken és mint Nyíraczádon volt. A déli szentélyfal a diadalív és az ablak közötti részen egy király és egy királynő alakja volt. A festők sablont használtak, melyek között feltűnő volt az „Anjou-liliom”-forma is²².

A téglaméretet a padlástérben lehet megfigyelni. A homlokzaton levők mérete: $6 \times 13 \times 26$ cm, míg a szentély boltozatán levőké $5 \times 15 \times 28$ cm. A szentélyfalakon látszik a lapos mennyezet gerendáinak helye.

A lónyai templomnál legfeltűnőbb a magasított szentély. Ez arra mutat, hogy annak az időnek, mikor még altemplomokat építettek, a hagyományai erősek voltak. Megszokták a magasabb szentélyt, de a magas szentélynek a tulajdonképpeni oka már megszűnt. Eszerint időrendben a legrégebbnek kell lennie az itt tárgyalt egyházak között. Ebben az időben a bejárat is valószínűleg a déli oldalon volt, és csak a gótikus kapu készítésekor helyezték át a bejáratot a nyugati oldalra. Abból a tényből pedig, hogy a nyugat felé az első ablak magasabban végződik a többinél, azt kell gondolnunk, hogy valamikor annál az ablaknál kegyűri karzat lehetett, mely az idők folyamán elpusztult, különösen ha fából készült. Ha a templom keletkezését időben akarjuk elhelyezni, a magasított szentély által nyújtott adatot, ezt az altemplom-reminiszcenciát szem előtt tartva, a XIII. sz. elejére kell datálni. Kivételesen okleveleink némi segítséget nyújtanak.

Ugyanis Lónya község első említése István ifjabb királynak, IV. Béla fiának, egy 1270-ből származó oklevelében történik a következőképpen: „... duas Lonya vocatas, quas Bankbanus precio comparat, et cum filia sua Simoni genero suo donaverat, qui Simon in infidelitate et absque heredum solacio decessit”²³, azaz: „Két, Lónyának nevezett falut, melyeket Bánk bán pénzen vett meg és lányával vejének, Simonnak ajándékozott, mely Simon hűtlenségben és az utódok vigasza nélkül halt meg”. Tehát ezek szerint Bánk bán pénzért vette ezt a birtokot, és ha Lónyára is vonatkoznak az oklevél szavai, akkor a Beth nemzetiségtől. Ebből vonjuk le mindjárt azt a tanulságot, hogy ha Bánk bán vásárolta Lónyát, akkor az előző birtokos nem állt olyan jó anyagi helyzetben, hogy templomot építtetett volna. De van egy másik megfontolás is, ami arra késztet, hogy ne tegyük Bánk bán ideje elé a templom építését. Ugyanis a XII. század fordulója az az időszak, amikor a szétforgácsolt birtokok szerzése helyett felmerül az a törekvés, hogy a gazdagabb nemesek birtokaikat egy tagban összpontosítsák. Így nyilvánul meg ez a törekvés Bánk bánnál, de különösen Simon ispánnál, a vejénél. Hogy mikor vette meg Bánk bán Lónyát, az ismeretlen. Szlavónia bánja csak Imre halála után lett. A magyar uraknak abban az összeesküvésben való részvétele miatt, mely a királynő megölésére vezetett, nem vesztette el tisztségét és javait, hanem csak később, 1222 táján, akkor sem II. Endre, hanem fia, IV. Béla akaratából. Simon még a kegyvesztés előtt szerezte meg Lónyához Szalókot, Botrágyot, Batyut, Szentmiklóst,

²² Gerevich Tibor: I. m. LXI. t.

²³ Lónyay Ferenc: A Lónyay-család eredete. Bp. 1941. — Wenzel: Árpádkori új okmánytár VIII. kötet. 250—261.

tehát Simon tekinthető a lónyai uradalom megalapítójának. Ezért igen valószínű az a feltételezés, hogy ha az ő nevéhez fűzzük a lónyai templom építését, eszerint a templom keletkezési ideje a XIII. századnak a második évtizede lehet. Ez az időpont kb. megfelel a Csarodán és Márokpapiban levő egyházak építési idejének.

Az élszedés nélküli diadalív egy későbbi átalakítás emléke. Nem biztos, hogy ez egybeesett a szentély beboltozásának idejével, mert a XIV. századbéli átalakítás párhuzamos a csarodai, márokpapi templomok átalakításával, de ott mindenütt élszedéses diadalív van. Itt a diadalíven pedig nincsen élszedés.

A XIV. századi átépítéshez tartoznak a déli bejárat áttétele nyugatra, továbbá maga a nyugati kapu, a szentély beboltozása és a freskók. Említettük a freskóknál az „Anjou-liliomos” sablonmintát. Ezzel kapcsolatban azt kell feltételeznünk, hogy a freskók még az Anjoukirályok alatt készültek, s mivel a freskón király és királynő szerepel, feltehetően Nagy Lajos és Erzsébet királynő ábrázolásáról van szó. Eszerint a freskók 1382-ig elkészültek.

Ennek az átépítésnek a kivitelezése a Lónyay-család nevéhez fűződik, mivel 1285-től ez a család birtokolta a Simon ispán volt lónyai uradalmát²⁴.

A MÁROKPAPI REF. TEMPLOM

Uttörésben, viszonylag sík területen fekszik, mögötte településnek nyoma sincs.

Kőből épült homlokzata egyszerű, dísztelen. Tengelyben van a bejárata, mely kőből van faragva, csúcsíves és pontosan ugyanolyan profillal és csúcsívvel készült, mint a lónyai bejárat (XXXVI. t. 1). Ennek teljes replikája lenne, ha az a különbség nem lenne meg, hogy itt a kapunyílás felső sarkaiban negyedkörös alakítású konzolok vannak. A bejárat fölött körablak van, ma már átalakított formában, mert a rézsúje hiányzik. A körablak fölött egy egyszerű, hosszúkás résablakot láthatunk, mely a padlástérbe nyílik. Az oromzat viszonylag alacsony, két oldalt két erőteljesen kiugró, átlósan fekvő támpillér fogja közre. Jellegzetesek ezek a támpillérek, hasonlók nincsenek a megye területén. Felső részük háztetőhöz hasonló, csapott végű vízszintes gerinc. Osztánál kezdetlegesen cseppentővel találkozunk. A lábawat a támpilléreken is, az épületen is elég alacsonyan, de egyenlő magasságban fut körbe.

A déli oldalon két félköríves, de teljesen kibővített ablak arányosan elosztva tagolja a falat — elhelyezésük így valószínűleg eredeti. A szentély déli és keleti falán egy-egy ablak van, ezek hasonló sorson mentek át, mint a hajó ablakai. Az északi falon ma nincsenek ablaknyílások. A falvastagság 86 cm.

A hajó belsejét deszkamennyezet fedi. A hajó szélessége 6,92 m, hossza 8,73 m. A diadalív 45 fokos élszedéses, enyhe csúcsívben végződik. A szentély méretei északról kelet felé : 3,34 — 3,31 — 3,32 — 3,29 m, tehát pár cm-es különbséggel azonos a lónyai szentély méretével.

²⁴ Lónyay Ferenc: I. m. 133—134.

Keresztboltozattal van fedve, a boltindítás, bordaprofil és a sima zárókő teljesen megegyezik a lónyai és a csarodai mintával. A szentély bal oldalán kidomborodó felület figyelmeztet arra, hogy ott egy ajtó van befalazva, amely a sekrestyébe vezetett. Ezt az ajtót érdemes lenne kibontani, valami meglepetéssel biztosan szolgálna, mert a szentélynek a jobb oldalán egy szép kis lóhere-kiképzésű faragott fülke vonja magára a figyelmet, mely valószínűleg XIV. századi lehet.

Ennek a templomnak a belseje is, hasonlóan a többi beregi egyházakhoz, freskókkal volt díszítve. Lehoczky szerint a templom „falai kívül-belül halmozva valának egykor festményekkel. 1777-ben azonban levakoltattak, s utóbb be is meszeltettek anélkül, hogy lejegyeztettek volna”²⁵.

A ma fennálló község a középkorban két község volt, ez a kérdéses templom Márok községben volt, s a Pápai Tizedjegyzék szerint Szent Anna volt a patronája, de volt lelkésze már a XIII. században is. Magának a községnek első évszámossal említése 1280-ból származik²⁶.

A templom a XIII. században keletkezhetett. A támpillér formája kissé idegen ugyan, de úgy látszik, hogy ez egykorú az épülettel. Alaprajza után ítélve a többi beregi templomhoz viszonyítva későbbi lehet, mert a homlokzati támpillérekkel együtt a Hajdú megyei nagygúti alaprajzra emlékeztet, mely pedig az 1289 utáni időből származik²⁷.

Kevesebb problémát okoz a boltozat keletkezése. Az említett csarodai és lónyai megegyezések nemcsak azokkal egykorú keletkezésére mutatnak rá, de kihangsúlyozzák egy beregi műhelynek a létezését is, amelynek a működéséhez az említett három templom, de még a beregsurányi szentély építése is fűződik. Ugyanez a kőfaragó készítette a lónyai és a márokpapi kapuk kőkereteit, és valószínűleg ehhez a műhelyhez kapcsolódik a kis gótikus fülke is. Keletkezési idejük körülbelül az Anjou-kor vége körül lehet.

A község első említése 1280-ból származik; a középkorban a Várday-család bírta, mely a Gutkeled nemzetség egyik ága volt, ők lehettek a templom kegyurai és építtetői.

A VÁMOSATYAI REF. TEMPLOM

Azok közé a kis falusi egyházak közé tartozik, melyek olyan közvetlen élményként hatnak, mint egy üzenet a középkorból. Viszonylag csekély átalakításon ment keresztül, ezért beszédesebbek az arányai és a tömege.

A templom előtt patak folyik, nyugat felől ezért a magas templom és a mellette álló XVII. századi karcsú négyfiókos fatorony igen szépen rajzolódik ki a beregi égre (XXXV. t. 2). A patakon a híd a templom déli oldalán vezet át az utat, mely elmegy azután az épület mögött is, így a templom csak félig szabad fekvésű.

²⁵ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográphiája. Ungvár, 1881. III. kötet 417.

²⁶ Lehoczky Tivadar: I. m. 410.

²⁷ Zoltai Lajos: I. m. 37.

A kőből épült templom homlokzata viszonylag magas. Alul a lábazat erőteljesen kiugrik 23 cm-re. A jobb oldalon azonban valamivel lejjebb van csúszva. A tengelyben elhelyezkedő bejárat egyszerű kerete, mely a nyílás felső részén alacsony szegmentívvel zárul, a felső részén pedig egyenes vonalú lejtővel, ugyanezt a kiugrási mértéket tartja. A homlokzaton még egy bélétes körablakot találunk, ez azonban nincs a tengelyben, hanem jobbra eltolódik. A körablak átmérője a legszélesebb helyen 90 cm, a falszűkületben 50 cm. A benne levő kitört kődisz könnyen kiegészíthető lenne. Kivehető, hogy valamikor egyszerű négykaréjos mérmű volt. Az oromfal lejtői meredek, kb. 60 fokosak.

A hajó déli oldalának lábazata a szentély felé keskenyedik. Ezt a falat két, arányosan elosztott ablak töri át. Ezek azonban sajnos már — ha elhelyezésükben nem is —, de formájukban barokk-koriak. Eredeti azonban a szentély déli falán levő, kezdetleges orrtagos mérművel, csúcsívvel ellátott ablak. Ugyanezt az ablakot megtaláljuk a szentély keleti falán is. Ezen a keleti falon a lábazat az északi végénél egészen különös módon kiszélesedik. A szentély lábazatánál még az feltűnő, hogy 30 cm-rel alacsonyabban fut, mint a hajón. A szentély északi falának egy részén a lábazat hiányzik, ami arra mutat, hogy ott volt valamikor a sekrestye. Ennek a sekrestyének a létét a hajó kiszögelésénél levő csonk is bizonyítja. Az ajtónak a helyét, mely a sekrestyéből a szentélybe vezetett, ma a fal kidomborodása mutatja. A hajónak, ellentétben a középkori gyakorlattal, az északi oldalon is van egy ablaka. Ez azonban épp úgy a barokk-korból származik, mint a déli fal ablakainak a formája. Hogy a középkori gyakorlatnak mennyire igaza volt, mikor az északi falba nem tett ablakot, különösen megyénk területén, ahol észak-déli szélirány az uralkodó, mutatja ez a templom is, mely nagyon huzatos.

A kapun belépve, hol a falvastagság $90 + 23$ cm, az említett kapukeret miatt, egy hitelesen középkori hatású belső térbe érkezünk. A hajó hossza 10,46 m, szélessége 6,47 m, a diadalív a hajó falaitól 2—2 méter távolságban nyílik. A diadalív szép, magasívű gótikus csúcsív, melyen 180 cm-től fölfelé élszedés vonul végig. Nagyon érdekes, hogy a diadalív vastagsága csak 77 cm, szemben a hajó 90 cm-ével. A diadalívnek a szentélyfaltól levő távolsága ugyancsak 77 cm, és hozzátehetjük azt is, hogy ez a távolság pontosan egyforma mindkét oldalon. A szentély belső falainak a mérete északról számítva az óramutató mozgásának irányában 5,10 — 5,04 — 5,10 — 5,04 m. A kis különbség mellett a méretek pontossága feltűnő. A szentélyt bordákon nyugvó kolostorboltozat fedi. A bordák a padozattól 180 cm-re kezdődnek egyszerű elmetszéssel, kivéve a délnyugati sarkot, hol egy díszesebb oszlopszerű boltindítást találunk. A bordák szürke homokkőből készültek, profiljuk egy orrlemez csekély horonnyal bíró körtetag. A vakolat alatt látszik egy-két lepattogzott helyen, hogy a bordák a mész alatt festve vannak. Középen zárókő fogja össze a négy gerincet, melyen gótikus pajzs alakú címer van kifaragva. Egy eléggé elterjedt hiedelemmel szemben ez nem a Báthory-címer, hanem ugyanabból a Gutkeled nemzetségből származó Atyay családnak a címere, akik szintén ugyanazt a nemzetségcímert használták. A címer kivitelezésében van némi elcsúszás, ugyanis a legfelső fog átlóját rossz irányba húzta a kőfaragó, úgyhogy a három ék

nem egészen szabályosan van megrajzolva, de nem lehet kétséges, hogy ez a tévedés egy vonal eltévesztésének a következtében állott elő. A címer elhelyezése érdekes, ugyanis a tengelyre merőleges irányú nézetbe van kifaragva úgy, hogy a pajzs csúcsa a sekrestye felé néz. Véleményünk szerint ennek az lehet az oka, hogy nemzeti templom lévén, mint a címer is mutatja, mivel nem volt kegyúri karzat, az uraság helye a szentélyben a sekrestyével szemben levő oldalon volt olyképpen, hogy a címert rendes állásban onnan nem lehetett látni. Tehát a címert olyan irányban faragták ki, hogy az uraság nézőpontjából látszódjék jól. Ezzel a kegyúri stallummal függ össze az a tény is, hogy ebben a szentélysarokban díszesebb az említett boltindítás. Az is könnyen érthető, hogy az uraságnak a templomban csak ilyen kis helyre volt szüksége. Az Attyay-családnak ugyanis 1289-ben már állott a vára, ahol nekik minden valószínűség szerint kápolnájuk volt.

A szentélyablak méretei: keleten a béllet külső széle kb. 90×240 cm, a béllet belsejében 40×180 cm, a déli szentélyablaknál ugyanezek a méretek azzal a különbséggel, hogy a belső ablaknyílás szélessége csak 30 cm. Ez a déli ablak hitelesebbnek látszik, itt a kökeretnek egy belső homorú vájata is van, míg a keleti ablakon ez hiányzik.

A templom kőből épült ugyan, de a padlástérben az oromzaton látszik, hogy téglákat is raktak a falba. Ezeknek a tégláknak mérete $4 \times 15 \times 25$ cm. Ugyanilyen méretű téglákból készült a szentély kolostorboltozata is, mint az a padláson világosan kivehető. Ugyanitt látszik az is, hogy eredetileg a szentély lapos deszkaemennyezettel készült, az északi és déli falon még megvannak a lépcsőszerű kihagyások, melyekben a gerendák feküdtek.

Nem tudjuk időben pontosan visszavezetni, de akár részben, akár mintájukban a középkorral lehet kapcsolatban az a ritkaság és valóban monumentális hatású ácsmunka, mely ennek a templomnak a tetőszerkezetét alkotja. A megyében ehhez hasonlót csak Nyírbátorban lehet tapasztalni.

Az egyház lelkésze szerint a falakon sok helyen van freskó a meszelés alatt. Mikor a villany bevezetése alkalmával a vezeték számára vésték a falakat, majdnem mindenütt freskónyomok kerültek elő. Ennek a falusi templomnak viszonylag gondos megépítése után ítélve a mész alatt levő falfestmények színvonala bizonyára meghaladja az átlagot.

A község az Árpádok alatt korán fejlődésnek indult. Fejlődésének a magyarázata, hogy a Beregszászból jövő kereskedelmi útvonalnak a tiszai révén a gelénesi határszélnél levő vára védte. A vár első említése 1289-ben történik. Az atyai vár korán megkapta a vámszedés jogát, és innen nevezték el a községet Vámosatyának. A templommal kapcsolatos első okleveles említés 1327-ben egy Péter nevű lelkésről szól²⁸. A nagyjából egyidejű Pápai Tizedjegyzék Benedek lelkésről tud, ki a szerednyeie pappal együtt 24 garas adót fizet a pápának. Ez az összeg kb. négy-hatszorosan több, mint a megyében előforduló átlagos adókiivetés. Ez a tény kétségtelenül arra mutat, hogy a középkori egyház igen gazdag volt és ez nem meglepő, ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy a községben vár volt.

Mielőtt rátérnénk a templom eredetével kapcsolatos problémákra,

²⁸ *Lehoczky Tivadar*: I. m. 28.

egy feltevés kínálkozik. Amint említettük, a téglák mérete $4 \times 15 \times 25$ cm, vagyis a megyében ezek az előforduló leglaposabb méretű téglák. Ebből a méretből ítélve a templomnak korábbinak kellene lennie még a csarodai és a lónyai templomnál is. Azonban tekintve, hogy a szentélyboltozás is ilyen méretű téglából készült, nem szabad feltételeznünk azt, hogy ezek a téglák a szentély átboltozásának a korából valók. Ezt a feltevést igazolja még az a tény is, hogy a szentély padlásterének tanúsága szerint maga a szentély is deszkamennyezettel volt fedve. A tégláknak ez a mérete legalább a XII. századra utal, míg a szentély átboltozása jóval későbbi. Más magyarázatot nem tudunk adni, mint hogy a mostani templom építéséig egy kisebb, régebbi korból származó kápolna már fennállott — aminek a feltételezése egy ilyen fontos és gazdag községben éppen nem indokolatlan — és ennek a régebbi kápolnának a tégláit használták fel. Ezt a feltevést támogatja az is, hogy bizonyos szempontból megmagyarázza, hogy a beregi községek közül miért éppen a leggazdagabb épített legkésőbbi formában templomot. A községben már régebben is volt kőtemplom, korábban mint Lónyán, Csarodán és Márokpapin. Némileg ellentmondásnak látszik, hogy a szentély későbbi beboltozása is az említett méretű téglából készült. Ennek azt a magyarázatát lehetne adni, hogy a meglevő régebbi kápolnát nem bontották le teljesen, hanem csak új hajót építettek a régi szentélyhez, és mikor ezt is lebontották, annak anyagából boltozhatták be a szentélyt. Ennek a feltevésnek az a körülmény nyújt támogatást, hogy a szentély lábazata alacsonyabban van, mint a hajó lábazata. Sajnos azonban meg kell vallanunk, hogy ez a kombináció nincs teljesen ellentmondás nélkül. Ez az ellentmondó körülmény éppen a szentély korábbi deszkamennyezetének a ma is meglevő helye, mert ha feltételezzük a régi szentélynek az egyidejű fennállását, amelynek az anyagából beboltozták a szentélyt, akkor időben nem marad lehetőség a szentély deszkamennyezetes időszakának az elhelyezésére. Talán, ha a vámosatyai vár építése és építésének körülményei ismeretesebbek lennének, ezek az összefüggések jobban megvilágosodnának.

A templom alaprajzában, szellemében egyezik a másik három beregi templommal, a stílusfejlődésben azonban egy lépéssel már továbbmutat, mert ezen már határozottabb nyomokban jelentkeznek a gótika: az ablakok kezdetleges mérőművei, a diadalív tisztább csúcsíve és élszedése és a homlokzati kőfaragásos ablak. A templom alaprajzi formáját, s az ablakok elhelyezését tekintve, a XIII. századra mutat, a gótikus részletek pedig — beleértve az átboltozást — a Zsigmond-korból származhatnak. A szentély átboltozással kapcsolatban azt a feltűnő jelenséget kell kihangsúlyozni, hogy míg a másik három templom, sőt a beregsurányi templomnak is a bordaprofilja azonos, a vámosatyai profil ezektől különbözik. Feltehető tehát, hogy nem egy műhely munkája. Mindenesetre az a tény, hogy a bordák nem konzolból indulnak ki, arra mutat, hogy a vámosatyai szentély átboltozása későbbi.

A templom építtetője a címer tanúsága szerint kétségen kívül az Atyay-családnak valamelyik tagja volt. Nemzeti templomnak épült, azonban kegyúri karzat nélkül. Ennek oka, mint említettük, a vár fennállásában keresendő.

Ma csak keleti oldalával néz utcára. Hogy valamikor szabad telken feküdt, az mutatja, hogy déli oldalánál egy kisebb tér van, azon egy beugró telek, és a régi utca helyén a ma is meglevő házak jelzik a középkori utcát.

A templom nyugati falához a modern korban előcsarnokot építettek, így a homlokzat nem érvényesülhet egészen. Falvastagság 81—83 cm, a diadalív csonkján 85 cm. A külső falakon lábazat van, mely ma már olyan alacsony, hogy helyenkint alig látszik. A középkori szint tehát jóval mélyebben lehetett. A homlokzat közepében van a ma is használt egyetlen bejárat, mely azonban ma már barokk formát őriz. A fal repedéseiből látszik, hogy a bejáratnak valószínűleg félköríves volt a lezárása. Az említett előcsarnok padlasterében látszik továbbá az is, hogy a homlokzaton keresztül végighúzódik egy téglasornyi beugrás, amivel az oromzati rész keskenyebb. A bejárat fölött ez a vízszintes falvékonyítás szegmentívbe görbül. Az oromzaton ezenkívül nincs is más díszítés. Valaha egy ablaknak kellett még itt lenni, ez belülről, a karzatról látszik, azonban annyira rongált, hogy nem vehető ki a formája. Annyi azonban látszik, hogy rézsús volt. A homlokfalat ma már nem koronázza oromzat. Valamikor lehetett, valószínűleg a villámcsapás előtt, melynek nyomát egy hosszú repedés mutatja. A homlokzat két sarkán egy-egy átlósan elhelyezett, kétosztatú, csepegtető nélküli támpillér található még, az ezeken levő lábazat azonban magasabban van, mint a hajó falán. A téglá hossza a támpilléren 28 cm.

A déli oldalon két, egyenlő térelosztású félköríves, rézsú nélküli ablak van, tehát formájukban nem középkoriak, elhelyezésük azonban és talán még a középkori rézsú szélét jelző nagyságuk eredeti lehet. Az ablakok mai nagysága kb. 95×186 cm.

A szentélyen délen és keleten van egy-egy hasonló ablak. Ez az ablakelhelyezés is valószínűleg eredeti. Az északi falakon ablaknyílás ma sincsen. A szokásos sekrestye a szentély északi oldalához volt csatolva, belülről is, kívülről is a fal állapota egy befalazott aító nyomait mutatja. Kívül a sekrestye felőli oldalon a szentély beugrása a hajó vonalából kisebb, mint a déli oldalon.

A hajó belsejében a szép, népi barokk, festett mennyezet mellett középkorra csak a diadalív csonkja mutat (XXXVI. t. 2). Ahogy ma meg lehet ítélni, csúcsívben végződött, az azonban látszik, hogy nem volt rajta élszedés. A hajó belső hossza 7,15 m, szélessége 5,96 m. A szentély méretei északtól számítva az óramutató mozgása szerint 4,55 — 4,75 — 4,55 — 4,65 m.

A templom eredetileg kétségen kívül támpillérek nélkül épült, valószínűleg még a XIII. század eleje táján. Különleges a templom hajójának a csekély hossza a szélességéhez viszonyítva. Ebből a szempontból egyedülálló jelenség. Alaprajzát tekintve kétségtelenül a legegyszerűbbek közé tartozik.

A község első ismert tulajdonosai szatmárnémeti származású magyar hospesek voltak; már 1284-ben ők birtokolták a községet²⁹.

²⁹ *Maksai Ferenc*: I. m. 145.

Ez az adat azonban feltétlenül későbbi, mint azt a templom alaprajza mutatja. Az egyház a Boldogságos Szűz nevét viselte, ezt említi Gyügyei Jánosnak a végrendelete, melyben a falut 1405-ben Jánki Lukács váradi püspöknek adta³⁰.

Ez a kis templom különösebb figyelmet érdemel, azért is, mert semmiféle irodalom nem mutatott még rá középkori eredetére és jellegére.

A szatmári részen levő ópályi ref. és zajtai róm. kat. templomokat nem említettük kevés jellegzetességük miatt.

AZ EGYENES SZENTÉLYZÁRÓDÁS JELENTŐSÉGE, GYÖKEREI ÉS JELLEGE

Az eddigiekben tárgyalt templomok vizsgálata többrendbeli következtetést enged meg, amelyek némi fényt vetnek a középkori kutatás egy eléggé elhanyagolt területére. Ezek az eredmények nem tekinthetők véglegeseknek, s ismereteink bővülésével a hiányzó láncszemek is megkerülhetnek.

A legfeltűnőbb tanulságok egyike, hogy a XII—XIII. század fordulójától ugrásszerűen kerülnek elő megyénkben középkori templomok. Amint már említettük tanulmányunk elején, félköríves záródású szentély a megyében összesen három van, ezek közül is kettő kései, XIII. századi jellegű. Ezzel szemben egyenes szentélyzáródással tizennégy templom bír. Ennek oka többrendbeli tényezőre vezethető vissza.

Legelsőnek ismét megemlítjük, hogy az 1200-as évek körül alakult ki a földbirtokos uralkodó osztálynál az a tendencia, hogy birtokaik ne szétszórva az ország legkülönbözőbb részein legyenek, hanem lehetőleg egy tagban, közel egymáshoz. Ez a tény némi gazdasági fellendülést is hozott, ami bizonyos gazdasági alapot teremtett, mely feltétele volt a viszonylag olyan nagyobb szabású építkezésnek, mint egy falusi templom megépítése is.

További lendületet adott az építkezésnek az, hogy a XII. század végén a cisztercitáknak az elterjedése olyan stílust honosított meg, amely kedvezett csekélyebb anyagi eszközökkel rendelkező nemesi családok építkezési kedvének is. A félköríves szentély ugyanis, ha nem is mindig gyakorlatban, de legtöbbször és elvben bonyolultabb boltozást igényel, ami nagyobb költséggel jár mind az anyag, mind mester szempontjából. Az új szentélyforma ezzel szemben lehetővé tette négyszögű terével, hogy ezeknek a lefedésére olcsóbb faanyagot használhassanak. A szentély vizsgálata éppen azt bizonyítja, hogy a szentélyeken a boltozás későbbi időből származik.

Ennek az egyszerű funkcionális és dísztelen építkezésnek bizonyos gyökerei voltak. Ugyanis a faépítkezés és a földépítkezés különböző formái továbbélni látszanak a legelső téglából készült kis egyházakban. A hivatalos nagy stílus mellett, melyben a püspöki székesegyházak és nagyobb apátságok épültek, észre lehet venni, hogy volt egy népi eredetű, talán évezredre is visszanyúló hagyomány — gondolunk itt az agyaggal tapasztott sövényfalú házakra —, amelynek a primitivitása

³⁰ Szirmay Antal: Szatmár vármegye esmérete. Buda, 1810. II. kötet 217.

kicsendül a kis falusi egyházak egyszerűségéből. Elgondolkoztató az a körülmény is, hogy míg Csarodán a torony viszonylag díszes, a homlokzat maga épp oly egyszerű, mint általában a falusi templomokon. Az akkor már hagyományos oromzati dísztelenség még itt is érvényesül egy fejlettebb típusban. Véleményünk szerint a kora-árpádkori primitív lakóházak építési módja találkozott a ciszterciták által bevezetett stílusiránnyal, és a kettőnek eredőjeképpen állott elő ez a bizonyos stílus, amely a fentebb tárgyalt templomokon észlelhetünk.

Bármilyen szegény is ez a stílus, megvannak a maga jellegzetességei: tornya nincs, az általunk tárgyalt anyagban is egyedül Csarodán van, ez viszont egy magasabb stílusfokot képvisel. Homlokzatán csak egy kerek ablak vagy résablak volt. A kettő együtt ritkaság. Bejárat rendszerint a déli oldalról nyílik. Ezt Csaroda mellett a nagygúti rom bizonyítja hitelesen (XXXIII. t. 1). Ezen az oldalon levő ablakok száma maximálisan három, de gyakori a két ablak is. A három ablak elosztása különböző lehet. A szentély eleinte négyzetes. Ennél az ablakelhelyezés déli és keleti oldalon egy-egy. Később a szentély tengelyére keresztben fekvő téglalappá változik, itt már előfordul kelet felé két keskeny ablak is, de dél felé ilyenkor nincsen ablak. Az egyes szentélyzáródásnak a gyakorlatból való kikopása idején a szentély a tengely irányába nyúlik meg. Minden esetben kimutatható, hogy sekrestye volt a szentély északi oldalán. A támpillérek a legrégebbi templomoknál még nem jelennek meg, ami kétségtelenül arra mutat, hogy ezek még a gótika elterjedése előtt épültek, tehát nálunk hozzávetőleg a tatárjárás előtt. A támpillérek először csak félénken jelennek meg a homlokzati oldalon, átlósan elhelyezve. Később aztán egyéb helyeken is. Elhelyezésük módjában igen nagy a változatosság. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a támpillérek nagyrészt kimutathatóan későbbi hozzáépítés alkalmával emelkedtek. Pl. Baktalórántházán, Csarodán, Gyügyén, Nyírbélteken, Pócspestrin. Lábazat az ajaki templom kivételével mindegyiken megtalálható. A templom belsejében nem volt ritka az urasági karzat, ez esetleg fából is készülhetett, mint azt az ajaki templomból lehet következtetni. Ugyancsak az ajaki példa bizonyítja, hogy padozatuk csak döngölt agyag volt. A hajó hosszának és szélességének egy bizonyos aránya mindegyik templomnál tapasztalható, kivéve Gyügyét. A szentélyt és a hajót diadalív választotta el, köztük akadnak félkörívesek, enyhe csúcsívesek és egészen fejlett formájú csúcsívek is élszedéssel. Ezek természetesen későbbiek. A szentély csak Lónyán feltűnően magasabb a hajónál, mely tényben az altemplom emléke kísért. Feltűnő tény, hogy a szentély oldalai a legritkább esetben azonos méretűek, akár szimmetrikusan, akár négyzetesen. Ugyanakkor feltűnő azonban, hogy a legtöbb esetben a szentélynek az északi és déli fala majdnem mindig azonos méretű, még akkor is, ha a másik két oldal különbözik. Így igen sokszor egy szentély felé nyíló trapéz alaprajz áll elő. Véleményünk szerint ez az eddig még meg nem figyelt körülmény arra mutat, hogy az építést a szentély keleti falán kezdték, és onnan kiindulva építették a szentély két falát, és utána mentek csak körbe a hajó falával.

Tekintve, hogy az épület architekturális és szobrászati díszítése igen szegény, az utóbbi meg egyáltalán nem is található, feltűnő, hogy milyen gazdag volt a festészeti díszítés. Az általunk megvizsgált templomok

közül freskók vannak feltárva : Csarodán és Nyírbélteken, illetőleg pár év óta lemeszelve Lónyán ; még a következő helyeken vannak hiteles freskónyomok a mész alatt : Ajak, Márokpapi, Vámosatya. Oroson volt, talán van Baktalórántházán és lehetséges, hogy van még a többiben is, kivéve Napkort és Pócspetrit, mert az utóbbiaknál már új vakolat van. A márokpapi templomon a külső falon is voltak freskók, azonban a csarodai példa alapján ezek későbbiek lehetnek.

Ezek a jellegzetességek egyúttal azt is elárulják, hogy milyen szegényes volt ennek a stílusnak a formakincse. Ezzel kapcsolatosan helyénvalónak tartjuk megemlíteni, hogy az úgynevezett provinciális stílus mellett fel kell vennünk egy falusi stílust is. Provinciális stílus pl. a csarodai templom. Azonban a csarodai templom és például a jáki templom közt legalább olyan távolság van, mint a csarodai és a piricsői templom között. Ez a falusi stílus egész más tulajdonságokkal bír. Az általános stílusfejlődéstől lemaradt, és a saját szűk formakeretei közt élt tovább. Ilyen mozzanat például a csúcsívnek olyképpen való kiképzése, hogy két téglát hosszában összetámasztanak, vagy pedig hogy a román rézsús ablak a gótikus korszakban egy ideig változatlanul él tovább. Az erősen leszűkített motívumkészlet mellett jellemzi ezt a falusi stílust a nagyfokú technikai fogyatékoság is. A fentiekben erre bőven láttunk példákat a tökéletlen tégláégetéstől kezdve az olyan szabálytalan méretekig, mint amilyen Piricsén a szentély szélességeknél méternyi különbsége. Az építőknek ez a primitív felkészültsége megvilágítja a falusi nemesek anyagi helyzetét, és ugyanakkor az építők tudását is. Fel kell tételeznünk, hogy az építést vezető mester csekély tudással rendelkezett, nem lehetetlen, hogy az egész műhely csak alkalmoszerű volt és jobbagyokból állott.

Az a megállapításunk azonban, hogy ezt a falusi stílust még a provinciális jelzőre sem tartjuk jogosultnak, távolról sem akar lebecsülést jelenteni, mert számunkra éppen fontos rétegnek, a középkori magyarság széles tömegeinek, a falusi lakosság ízlésének és kultúrájának beszédes maradványai. Ezen alkotások között vannak olyanok, amelyek előtt az embert középkori levegő csapja meg. Ugyanakkor visszatükrözi a falusi magyar nép nyugodt, egyszerű, józan gondolatvilágát, funkcionalizmusával, melytől idegen a bonyolultság és cikornyósság, azt a szépséget engedi érvényre jutni, melyet a részek egyensúlya, az arányoknak egymáshoz való harmonikus viszonya bizonyos erőt és méltóságot juttat érvényre.

Egyedülálló jelenség a baktai templom mintás polichrom falazása, melynek eddig egyetlen ismert előfordulása ugyancsak a megyebeli Szamostatárfalván van.

A későbbi átalakítások folyamán meg kell említenünk, bár szorosan véve nem tartozik tárgyunkhoz, hogy míg a dongaboltozást Szabolcs megye területén használták különös szeretettel, addig Beregben kolostorboltozattal éltek ; Szatmárban ma csak Csengerben van egy dongaboltozat.

Jellemző az a körülmény is, hogy a beregi templomok kitűnnek pontos méretükkel és fejlettebb technikájukkal. A beregi boltozásokkal kapcsolatban nem lehet említés nélkül hagyni a XIV. századi beregi műhelyt, melynek általunk eddig ismert állomásai Beregsurány, Csaroda, Lónya

és Márokpapi. Ezt a fejlettebb boltozási módot határozottan szembe lehet állítani a nyírségi dongaboltozattal.

Egy régebben megjelent tanulmányban, mely Szabolcs megye középkori művészetével foglalkozott, azt olvashatjuk a megyei műemlékekről, hogy mindenütt csak pusztulás van és visszazengő emlék. Szeretnénk, ha jelen tanulmányunk ezt a hiedelmet segítene eloszlatni. Sok minden elpusztult ugyan, de viszonylag még ebből az általunk leszűkített anyagból is sok emlék fennmaradt, és ezek nem kevés tanulságot, szépséget, problémát és feladatot is nyújtanak.

Koroknay Gyula

ÉGLISE MÉDIÉVALES À CLÔTURE DROITE
DU SANCTUAIRE DU COMITAT
SZABOLCS-SZATMÁR

Cette étude s'occupe des églises médiévales à clôture droite du sanctuaire. Elle est un chapitre de l'histoire de l'art médiéval du comitat de Szabolcs-Szatmár. Les antécédents sont les églises primitives à une nef de l'âge arpadien et les églises à clôture en demi-cercle. Quant au type dernier il en existe seulement trois dont deux proviennent du XIIIe siècle.

Parmi elles c'est l'église d' Ajak qui n'a pas de base. Son platelage est, même aujourd'hui, de terre glaise damée. Sa tribune en bois pour les seigneurs et la tour sont une copie tardive de l'idée médiévale. L'église catholique romaine à Baktalórántháza conserve beaucoup de détails médiévaux. Son élément le plus précieux est la maçonnerie polychrome : des briques émaillées en couleur violette foncée croisées sur un fond rouge foncé. L'église catholique romaine de Napkor a été sujette à une addition essentielle. L'église catholique romaine de Nyírbétek a été également transformée. Une fresque du XVe siècle y conserve les traces de la voûte ancienne en tonnelle. Quant à la forme actuelle du temple réformé d'Oros nous ne pouvons qu'y conclure. Cependant une photographie a conservé le sanctuaire à voûte en tonnelle. C'est le temple réformé de Piricse qui garde le mieux le caractère du style gothique. Son sanctuaire n'est pas changé et les irrégularités du plan sont ici plus nombreuses.

Les quatre églises du groupe de Bereg montrent une technique de construction plus avancée. Celle de Csaroda est la seule qui possède un clocher. Sa connexion avec l'atelier de la Transdanubie du Nord, de la Haute-Tisza peut être bien établie. Le sanctuaire haut de 90 cm du temple réformé de Lónya montre qu'il est un des plus anciens. Le temple de Márokpapi suit le modèle des deux précédents. Ces trois églises sont analogues aussi parce que les voûtes de l'âge de Zsigmond et les cadres du portail en pierre de Lónya et de Márokpapi sont tout à fait identiques. Ceux-ci ont été faits par le même atelier. Le temple réformé de Vámos-*atya* a un caractère presque médiéval, celui-ci et le temple de Csaroda transmettent le mieux l'atmosphère du XIIIe siècle. Il est le seul qui ait été bâti en pierre et qui ait eu des fenestragés.

La petite église de Gyügye dans le comitat de Szatmár attire notre attention par ses petites dimensions et parce qu'elle était jusqu'ici inconnue.

Le nombre relativement élevé des églises (14) à clôture en demi cercle montre que le tournant des siècles XIIe—XIIIe apporta un essor de l'édification des églises, ce qui est en connexion avec la concentration des propriétés foncières. C'est les Cisterciens qui ont apporté le type.

Sa modestie était en harmonie aussi bien avec le style des bâtiments en bois et en terre qu'avec les possibilités financières, c'est ainsi qu'il est devenu populaire.

L'art médiéval du comitat de Szabolcs-Szatmár n'appartient pas à l'œuvre du „grand style”. Il n'est pas même provincial. Ses caractéristiques sont la modestie des édificateurs et la capacité médiocre des maîtres, la subsistance des traditions de construction en bois et en terre — et aussi une certaine sobriété et dignité sérieuse.

Gyula Koroknay